

**ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ
ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ, ДОКУМЕНТНИХ ТА
МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

Допущено до захисту

“ _____ ” _____ 2023 р.

Завідувач кафедри туризму,
документних та міжкультурних
комунікацій

_____ О.А.Степанова

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ступінь вищої освіти «бакалавр»

на тему:

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

за спеціальністю 242 “Туризм”

Виконала: студентка 4 курсу,

заочної форми навчання,

групи ЗТУ-19-1

Гармаш Оксана Олександрівна

Науковий керівник: доктор культурології,
професор Степанова Олена Анатоліївна

Київ-2023

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. СТАН РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	
1.1. Туризм в Україні: класифікація та види	5
1.2. Стан розвитку ринку туристичних послуг України	10
1.3. Туристичні ресурси як базова умова розвитку туризму в Україні	16
Висновки до першого розділу	24
РОЗДІЛ 2 ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	
2.1. Історія Івано-Франківщини	27
2.2. Природно-рекреаційний потенціал та географічна характеристика області	29
2.3. Соціально-економічні умови розвитку туризму Івано-Франківської області	36
Висновки до другого розділу	41
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	
3.1. Культурно-історичні пам'ятки та пам'ятні місця Івано-Франківщини	43
3.2. Музеї та музейні комплекси Івано-Франківського краю	72
3.3. Розробка історико-культурних туристичних маршрутів в Івано-Франківській області	83
Висновки до третього розділу	87
Висновки	89
Список використаних джерел	91
Додатки	97

ВСТУП

Актуальність теми. Нині туризм посідає значне місце у житті світового суспільства. Активний туризм і подорожі займають одне з перших місць серед

важливих потреб світової спільноти, сам стиль життя якої став динамічнішим. На нього припадає третя частина світової торгівлі послугами, 8% від експорту товарів, близько 10% світового валового продукту та 5% усіх податкових надходжень. Розвинений туризм називають одним з головних феноменів ХХІ ст.

У багатьох країнах туризм відіграє значну роль у формуванні валового внутрішнього продукту, створенні додаткових робочих місць і забезпеченні зайнятості населення, активізації зовнішньоторгівельного балансу. Туризм впливає на такі ключові галузі економіки як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання та ін., тобто виступає своєрідним каталізатором соціально-економічного розвитку.

В останні роки туристична індустрія в Україні набирає все більших обертів. Прийняття Закону України "Про туризм", за яким основними цілями державного регулювання в галузі туризму є створення сприятливих умов для розвитку туризму та підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності а також той факт, що на Карпатський регіон (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області) припадає 5-12% загальних обсягів туристичної діяльності, дають вагомі підстави стверджувати про актуальність вибраної автором теми.

Вітчизняна туристична галузь є невід'ємною складовою світового туристичного процесу. Це й не дивно, адже особливості географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу України створюють усі можливості для всебічного задоволення пізнавальних, оздоровчо-спортивних і духовних потреб вітчизняних та іноземних туристів.

В Україні налічується понад 170 тис. пам'яток культури, історії, містобудування та архітектури, палацо-паркового мистецтва, археології, а також понад 300 музеїв; створено 7 національних історико-культурних заповідників. природний пам'ятка музей туристський

Найбільш відвідуваними туристичними регіонами України є Причорномор'я, Придністров'я, Карпати, Поділля і Волинь, також міста Київ, Одеса. У Карпатському регіоні особливо хотілося б виділити Івано-Франківську область,

яка має надзвичайну популярність серед туристів завдяки численним пам'яткам історії й величезним рекреаційним ресурсам.

Об'єктом дослідження є історико-культурні ресурси Івано-Франківської області та їх використання.

Предметом дослідження є географічні рамки Івано-Франківської області за сучасним адміністративно-територіальним поділом України.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період від найдавніших часів до теперішнього часу.

Метою роботи є всебічне дослідження історико-культурних ресурсів Івано-Франківської області та їх використання в туристичній діяльності.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено наступні **завдання**:

- проаналізувати стан розвитку туризму в Україні;
- дослідити туристичні ресурси як базову умову розвитку туризму в Україні;
- надати загальну характеристику Івано-Франківській області;
- уточнити туристичний потенціал Івано-Франківської області;
- проаналізувати сучасний стан та виявити перспективи розвитку туризму на Івано-Франківщині;
- розробити історико-культурні туристичні маршрути в Івано-Франківській області.

Структурно робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1. СТАН РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

1.1. Туризм в Україні: класифікація та види

Реалії сьогодення вимагають якомога швидкої адаптації та гнучкості до сучасних тенденцій. Туризм, як соціально-економічне явище не є винятком, а навпаки інтенсивно реалізує новітні технології, формує соціальні орієнтири та забезпечує економічний ефект. У зв'язку з цим в туризмі виникають нові напрями та види. Це вимагає подальшого поширення класифікації видів туризму. В контексті розвитку туристичної галузі України актуальним є аналіз видів туризму які притаманні усім регіонам.

Розвиток певних видів туризму залежить в будь якому регіоні від географічних, соціальних та економічних чинників. Становлення та поширення нових видів туризму також забезпечуються глобалізаційними процесами та науково-технічним прогресом. Адже інтернаціоналізація економік та запровадження новітніх наукових технологій сприяє виникненню та розвитку абсолютно нових напрямків в туризмі.

У вітчизняній науці представлена велика кількість класифікацій видів туризму за різними ознаками. Звичайно, що можна віддавати перевагу кожній з них, але будемо намагатись визначити найбільш оптимальну.

У Законі України "Про туризм" [1] наведено наступну класифікацію видів туризму:

- дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний.

Звісно що ця класифікація не розкриває усіх видів та напрямів туризму. Більш того види туризму змішані за різними класифікаційними ознаками, наприклад: мета поїздки, спосіб пересування, вікова група та ін.

Класифікувати види туризму можна за різними ознаками, до найважливіших з яких належать: місце туризму, часові, територіальні характеристики, індивідуальні запити та фінансові можливості клієнтів.

В.Ф. Кифяк стверджує, що всі види туризму за метою поїздки тісно переплітаються між собою і виділити їх у чистому виді не завжди можливо. Наприклад, діловий туризм може поєднуватись з екскурсійним або спортивним, етнічний - з релігійним, екскурсійний - з рекреаційним і т.д. [2, с. 37-39].

У класифікації запропонованій авторами М.П. Мальською, В.В. Худо та В.І. Цибухом виділені різноманітні форми та види туризму і виявлено їх залежність від низки чинників.

В основі запропонованої класифікації Музиченко-Козловської лежить мета подорожі, мотиви, які викликають інтерес до певного виду туризму та туристичні ресурси, що використовуються при певних видах туризму. Як і кожен продукт на ринку, туристичні послуги повинні орієнтуватися на споживання. Розуміння мотивів потенційного туриста є визначальним при плануванні, формуванні і організуванні [4, с. 24-25].

Сформуємо найбільш оптимальну на думку автора класифікаційну таблицю видів туризму (табл 1.1).

Пропонується поширити запропоновану таблицю класифікаційною ознакою (за ступенем підготовки). Це є доцільним, адже сучасний ритм життя зростає та транспортні можливості удосконалюються.

Розділимо цю ознаку на запланований та спонтанний туризм. Запланований туризм характеризується заздалегідь організаційним підходом. Це переважно стосується виїзного туризму, адже туристична поїздка за кордон вимагає певної підготовки (наявність необхідної суми коштів, збір документів, отримання візи, бронювання проживання, транспортних квитків та ін.)

Таблиця 1.1

Класифікація видів туризму за різними ознаками

1. Географічний принцип	1.1. Внутрішній 1.2. Міжнародний
2. Напрямок туристичного потоку	2.1. В'їзний 2.2. Виїзний
3. Мета поїздки	3.1. Рекреаційний 3.2. Оздоровчий відпочинок 3.3. Пізнавальний відпочинок 3.4. Професійно-діловий туризм 3.5. Науковий (конгресовий) 3.6. Спортивний відпочинок 3.7. Шоп-тури 3.8. Пригоди 3.9. Паломницький 3.10. Ностальгічний 3.11. Екотуризм 3.12. Екзотичний 3.13. Елітарний 3.14. Курортний
4. Джерело фінансування	4.1. Соціальний 4.2. Комерційний
5. Спосіб пересування	5.1. Пішохідний 5.2. Авіаційний 5.3. Морський 5.4. Річковий 5.5. Автотуризм 5.6. Залізничний 5.7. Велосипедний 5.8. Змішаний
6. Засоби розміщення	6.1. Готелі 6.2. Мотелі 6.3. Пансіонати 6.4. Кемпінги 6.5. Намети
7. Кількість учасників	7.1. Індивідуальний 7.2. Сімейний 7.3. Груповий
8. Тривалість перебування	8.1. Короткочасний 8.2. Довготривалий
9. Розташування туристичного місця	9.1. Гірський 9.2. Водний 9.3. Сільський 9.4. Приміський
10. Інтенсивність туристичного потоку	10.1. Постійний 10.2. Сезонний
11. Організаційна форма	11.1. Організований 11.2. Неорганізований
12. Ступень підготовки	12.1. Запланований 12.2. Спонтанний

Розроблено автором на основі [2, с. 37; 3, с. 144-146; 4, с. 24-25]

В свою чергу, спонтанний туризм можна розглядати як організацію подорожі без серйозного планування. Такий вид туризму передбачає прийняття рішення про подорож не більше ніж 1 тиждень до самої подорожі. Цей вид туризму реалізується переважно в рамках споживання внутрішнього туристичного продукту. Цей вид туризму стає дуже популярним серед молодшої частини населення, адже молодь характеризується більшою мобільністю та вільним часом.

Також до спонтанного туризму можна віднести так звані «гарячі тури», коли турист не завжди може запланувати точну дату подорожі. Він отримує інформацію від туристичного підприємства стосовно найвигіднішої пропозиції туристичного продукту, який майже завжди виражається у курортному туризмі.

На сьогоднішній день необхідним є аналіз найбільш популярних видів туризму в регіонах України за класифікаційною ознакою - мета подорожі. Це дозволяє отримати картину розповсюдження певного виду туризму та сформувати групи за подібними видами.

Виходячи з проведеного аналізу, можна виділити 3 типу регіонів за різноманіттям видів туризму.

1) До першої групи регіонів відносяться: Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Чернівецька.

Як ми бачимо, західним регіонам України властива гомогенність у наявних туристичних ресурсів та видах туризму які переважно культивуються. Це перш за все зелений та рекреаційний туризм. Ці види туризму забезпечують повноцінний відпочинок туристу, покращує фізичний та моральний стан.

2) Другу групу регіонів складають: Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Черкаська. Слід зазначити, що ці регіони представлені широким спектром напрямків туризму. Цієї групі властиві різні види туризму, починаючи від ділового, зеленого, закінчуючи релігійним. Але не можна виявити конкретний вид туризму, який переважає та об'єднає ці регіони.

Таблиця 1.2.

Матриця видів туризму за кожним регіоном України

Область	Діловий	Зелений	Екологічний	Культурно-пізнавальний	Освітній	Подієвий	Рекреаційний	Релігійний	Спортивний
Вінницька		+		+			+		+
Волинська		+		+					
Дніпропетровська		+		+			+		
Житомирська		+							
Закарпатська		+		+			+		+
Запорізька		+	+	+		+	+		
Івано-Франківська		+	+				+		+
Київська	+			+	+			+	
Кіровоградська				+			+		
Львівська		+		+	+		+		+
Миколаївська				+			+		
Одеська	+			+			+		+
Полтавська		+		+		+	+		
Рівненська		+	+				+		+
Сумська							+		
Тернопільська		+	+	+			+		
Харківська		+		+	+				
Херсонська		+	+				+		+
Хмельницька		+		+			+		
Черкаська				+		+	+	+	
Чернігівська		+		+		+		+	
Чернівецька		+					+		
Σ	3	17	5	17	3	4	17	3	9

3) Останню групу регіонів представляють області в яких туризм не має широкого різноманіття. До таких областей віднесемо: Кіровоградську, Сумську.

Важливо підкреслити, що аналіз видів туризму за регіонами не визначає ступінь успішності або занепаду галузі. Він визначає види туризму які поширені за регіонами. На рис.1.1 визначені відсоткові показники розподілу видів туризму по регіонах України.

Визначення особливостей та групування видів туризму по регіонах України за метою подорожі сприяє визначенню державного напрямку розвитку як для окремих регіонів так і для держави взагалі.

Державна політика, яка буде враховувати як регіональні особливості і проблеми так і цілі національної стратегії розвитку безперечно буде забезпечувати підвищення конкурентоспроможності українського туристичного продукту.

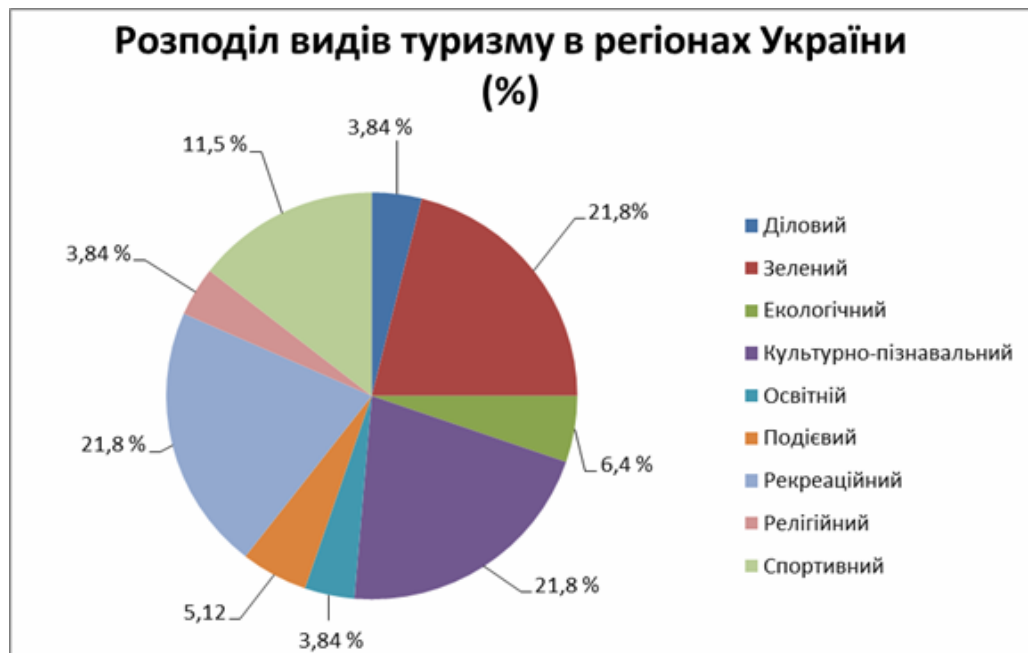

Рис. 1.1. Розподіл видів туризму в регіонах України

З рисунку можна заключити що найбільш поширеними видами туризму є зелений, рекреаційний, культурно-пізнавальний. Важливо підкреслити внутрішній перспективний характер споживання туристичного продукту за даними видами. Дані види здатні створити альтернативу як для імпортного туристичного продукту так і для внутрішнього. Позитивні результати будуть залежати від зваженої державної політики, в основі якої буде лежати співпраця з національними туристичними підприємствами, зміцнення матеріально-технічної

бази туристичних ресурсів та якісне просування національного туристичного продукту.

1.2. Стан розвитку ринку туристичних послуг України

В наш час туризм є важливою складовою в галузі світової економіки. За даними Міжнародної туристичної організації частка туризму в світовому ВВП становить близько 9 % та близько 30 % в світовому експорті послуг та 6 % від обсягів світової торгівлі. В галузі туризму працює більш ніж 235 млн. осіб або кожний 12 працівник. В 2015 році послугами туристичної галузі скористалося близько 983 млн. іноземних туристів, у 2017 році їх кількість досягла 1 млрд. осіб. На період 2017 року товарообіг світового туризму досягнув понад 1,2 трильйонів дол. США [2].

Сьогодні туризм є найбільш перспективною та однією з провідних галузей світової економіки. Просування бізнесу в сфері туризму здатне гарантувати істотний вклад в економіку країни у наданні нових робочих місць, поповнення державного бюджету за допомогою сплати податків та відвідуванням України іноземними туристами. Загалом економіка в сфері туристичного бізнесу являє собою комплекс соціальних взаємин, що з'являються в процесі здійснення туристичної діяльності, тобто при виробництві, розподілі, обміні і споживанні туристичного продукту, що базується на економічній теорії.

Просування туристичного продукту до споживача відіграє досить значну роль у туристичному бізнесі, адже воно охоплює комплекс заходів, які в свою чергу спрямовані на підготовку та формування до реалізації туристичного продукту або окремих туристичних послуг. До таких заходів відносяться: реклама в засобах масової інформації, реклама на телебаченні, фантазійна реклама, товарна реклама, директ-мейл, зовнішня реклама, ярмарки тощо.

На ринку туристичних послуг споживачеві пропонується товар у вигляді конкретного туру, який включає в себе попередньо розроблений комплекс туристичних товарів і послуг, які безпосередньо необхідні при подорожі за

певним маршрутом. Формування цільової спрямованості туристичного продукту в складі туру є базовою функцією туроператорів, які готують цей продукт для реалізації в скомплектованому вигляді.

Туристичний бізнес як складова економічного комплексу країни характеризується певними властивостями і функціями (рис. 1.2).

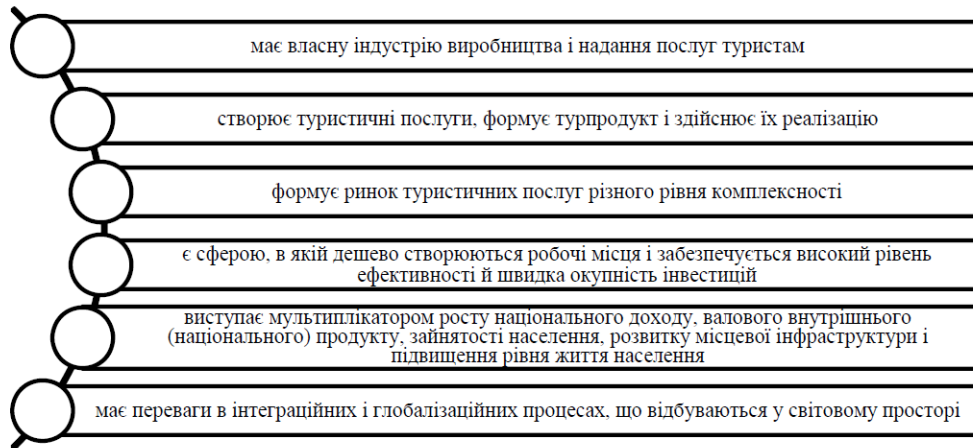

Рис.1.2. Властивості і функції туристичного бізнесу [3]

Головною ознакою туризму вважається є його здатність впливати на розвиток економіку регіону, країни і світу. Україна має всі передумови для інтенсивного розвитку в'їзного та виїзного туризму. Маючи вигідне геополітичне положення, Україна має безліч переваг у сфері туризму, а саме: володіння туристично-рекреаційним потенціалом, сприятливим кліматом, культурно-історичними пам'ятками та туристичною індустрією, яка розвивається досить швидкими темпами.

Розвиток туризму в Україні безпосередньо залежить від таких секторів економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку і туристичного призначення. Туризм розглядають як одну з провідних галузей в сфері структурної перебудови економіки.

Результатом виконання програми розвитку туризму на території України стало перевищення темпів зростання кількості в'їзних туристів над виїзними. Протягом періоду 2014–2017 рр. виїзний туристичний потік збільшився з 23,76 млн. осіб у 2014 р. до 24,66 млн. осіб у 2017 р., тоді як за цей же період в'їзний потік туристів зменшився із 24,67 млн. осіб у 2014 р. до 13,33 млн. осіб у 2017 р.

На рис. 1.3. представлено графічно динаміку туристичних потоків України за період 2014–2017 рр.

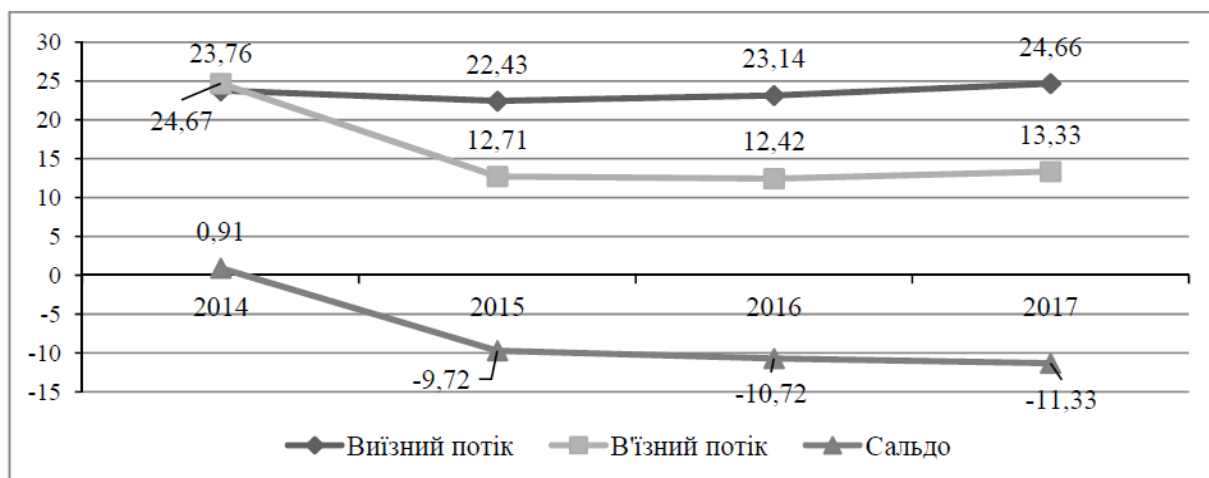

Рис. 1.3. Динаміка туристичних потоків в Україні за 2014–2017 рр., млн. осіб [4]

Проаналізувавши дану таблицю, ми бачимо, що оцінка динаміки туристичних потоків свідчить про те, що протягом 2014–2017 рр. мали місце негативні тенденції щодо розвитку туризму, а саме, спостерігався спад в'їзного туристичного потоку, який призвів до створення негативного сальдо туристичних потоків протягом 2015–2017 рр.

В Україні велика кількість туристичних фірм акцентують увагу саме на в'їзному туризмі, тобто відправляють українців відпочивати на закордонні курорти. Через це кількість людей, що від'їжджають з країни значно перевищує кількість тих, що відвідують нашу країну, це один із факторів, що має негативний вплив на формування бюджету нашої країни. Протягом 2014–2017 рр. в Україні спостерігається зростання та спади в динаміці розвитку туристичної галузі, що відображено в таблиці 1.3.

Сьогодні в Україні налічується понад 4,5 тис. закладів розміщення туристів та відпочиваючих на 620 тис. місць, але вони потребують кардинальних змін, які будуть відповідати міжнародним стандартам. Крім того, забезпечення належного стану також потребують рекреаційні зони, пам'ятки культури та архітектури України.

Таблиця 1.3

Показники розвитку туристичної галузі України за 2014–2017 рр. [4]

Показники	2014	2015	2016	2017
Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України	3454316	2425089	2019576	2549606
Іноземні туристи, які відвідали Україну	232311	17070	15159	35071
Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	2519390	2085273	1647390	2060974
Внутрішні туристи	702615	322746	357027	453561

За даними Всесвітньої туристичної організації, щорічно подорожує більше 800 млн. осіб. Примітним є той факт, що більш ніж в 40 країнах світу туризм є основним джерелом надходжень національного бюджету. Наприклад, в Іспанії частка прибутків від іноземного туризму в загальній сумі надходжень від експорту товарів та послуг складає 35%, на Кіпрі та в Панамі – понад 50%, на Гаїті – більш як 70% [5].

Туризм через туристське споживання, здійснює стимулюючий вплив на розвиток транспорту, готелів та ресторанів, роздрібної торгівлі, харчової промисловості, будівництва, зв'язку, страхування, діяльності у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту тощо. А також розвиток туризму стимулює пожвавлення місцевої економіки та створення додаткових постійних та сезонних робочих місць.

Відсутність безпеки в Україні найбільш проявляється в поганому стані доріг. Стан автомобільних доріг України має найгірші оцінки серед більшості європейських країн, це спричиняє велику кількість нещасних та летальних випадків. До Євро 2012 були відремонтовані деякі дороги, поставлені знаки, нові світлофори в місцях проведення чемпіонату, але загальний стан все одно поганий, це особливо помітно за межами міст.

Україна ставить акцент на розвиток «в'їзного туризму». Також в країні розробляються заходи для розвитку сільського та зеленого туризму з метою залучення іноземних туристів та інвесторів. Для того, щоб туризм розвивався швидкими темпами, необхідно провести удосконалення інфраструктури, яка обслуговує дороги: будівництво нових кемпінгів, кав'ярень, АЗС, придорожніх ресторанів та зон відпочинку. Вже зараз туристична галузь виробляє 8 % ВВП і 20 % зовнішньо-торгівельного обігу України. Сьогодні кожен турист, який

відвідує нашу державу, в середньому залишає тут майже 500 доларів США за 3 дні перебування [5].

На розвиток ринку туристичних послуг також впливає низка факторів, а саме: демографічні зміни, матеріальний і соціальний стан населення, рівень освіти, тривалість відпустки, професійна зайнятість тощо. Існує чіткий зв'язок між тенденцією розвитку туризму, загальним економічним розвитком та особистими доходами громадян.

Туристичний ринок дуже відчутний до змін в економіці. За стабільних цін зростання особистого споживання на 2,5 % збільшує витрати на туризм на 4 %, а зростання особистого споживання на 5 % збільшує ці витрати на 10 % [6].

Проаналізувавши демографічну структуру населення України за віковою групою, можна спостерігати, що в країні найбільш активна частина населення, яка подорожує, це особи віком від 30 до 40 років [6].

На розвиток туризму впливають як позитивні, так і негативні фактори, які пов'язані з політичною та соціально-економічною ситуацією в країні і в світі в цілому. Експертами в сфері туризму було запропоновано низку рекомендацій щодо поліпшення відпочинку як для громадян України, так і для іноземних туристів. Зокрема, пропонується такий ряд заходів [7]: створення програми лояльності «Турист України», подорожуючи, відвідуючи різні туристичні місця, українці та іноземці матимуть змогу накопичувати бали і отримувати

різноманітні знижки; розробити програму «Все включено» в готелях на півдні України; страхувати туристів, які користуються послугами туроператорів; просити владу, щоб та допомогла скасувати ПДВ для чартерних рейсів, наприклад, за маршрутами Львів-Одеса, Харків-Одеса, тощо.

Туристичний бізнес є найбільш прибутковим сектором економіки багатьох країн. Україна розпочала активну діяльність спрямування своїх зусиль на розвиток туризму: як внутрішнього, так і зовнішнього. На сучасному етапі більш прибутковим та перспективним є саме зовнішній туризм. Також значно сприяє розвитку економіки в'їзний туризм. У багатьох країнах саме такий вид туризму займає основну частку національного ВВП, і Україна також цілком

може досягти таких показників, якщо держава докладе певних зусиль у сферу розвитку туристичної діяльності.

Одними з найголовніших зовнішніх факторів, які гальмують розвиток туризму в Україні, є несприятливість існуючих умов для підприємництва взагалі та туристичного зокрема, недосконалість та застарілість інфраструктури. Основною проблемою розвитку туризму являється слабе фінансування з боку держави та відсутність необхідних інвестицій для розвитку туризму – як внутрішніх (через тривалу економічну кризу), так і іноземних (через несприятливий інвестиційний клімат). Несприятливість розвитку туристичного бізнесу спричинив той факт, що майже з 3000 українських туристичних підприємств, які мають дійсні ліцензії на надання туристичних послуг, фактично на ринку працюють лише близько третини [8].

Тому необхідно розробити комплекс заходів, який буде спрямований на розвиток туристичного бізнесу і виходу України на міжнародний ринок туристичних послуг, він безпосередньо буде включати такі елементи, як створення цільових фондів, надання субсидій, виконання програм щодо розвитку туризму тощо.

Туристична галузь, хоч і повільними кроками, збільшує свої показники, але все ж таки не зупиняється на досягнутому. Саме від того, яким шляхом сьогодні піде розвиток галузі туристичних послуг, залежить все її майбутнє зокрема та майбутнє економіки, а, отже, і життя України в цілому.

1.3. Туристичні ресурси як базова умова розвитку туризму в Україні

Базисні показники використання природних умов і ресурсів для розвитку рекреації й туризму в Україні та її регіонах значно нижчі, ніж в інших країнах. Причиною, поміж інших, є неефективний механізм регулювання та методи управління ресурсами регіональних рекреаційних систем. Ресурси економічно не враховуються, стратегія розвитку розроблена, але не виконується. Туристичний

бізнес віддає переваги виїзному туризму, і майже не створює умов для розвитку в'їзного та внутрішнього. Соціальний і культурний туристичний бізнес має слабку матеріальну базу для свого розвитку.

Оснoву ресурсного забезпечення управління регіонального розвитку туризму складає його ресурсний потенціал, що являє собою сукупність, матеріальних (в тому числі природних), фінансових, трудових та інформаційних ресурсів рекреаційно - туристичної системи регіону.

Найбільш повний список ресурсів, які виступають основою економічного зростання і розвитку туризму може бути представлений в наступному вигляді:

- 1) земля, водні, лісові та інші рекреаційно-туристичні природні ресурси;
- 2) капітал (фінансові ресурси);
- 3) людські(трудові) ресурси;
- 4) підприємницька сфера, підприємницькі ідеї;
- 5) інновації;
- 6) інформація;
- 7) знання.

Всі наведені ресурси в тій чи іншій мірі використовуються у процесі рекреаційно-туристичної діяльності. Ступінь використання кожного ресурсу багато в чому визначається характером туристичних та курортно-оздоровчих послуг. Від рівня ресурсного забезпечення регіону залежить оснащеність системи управління регіональним розвитком туризму необхідними технічними засобами, що істотним чином впливають на розробку, прийняття та реалізацію управлінських рішень.

Загальна площа природних рекреаційних ландшафтів України становить 9,4 млн. га, а їх одночасна місткість - майже 50 млн. чоловік. 70 % території України припадає на Поліську, Придніпровську та Причорноморську низовини, 25 - Подільську, Придніпровську, Волинську, Приазовську височини, 5% - на Карпати. Найвища вершина України - г. Говерла (2061 м) - розташована у Чорногорському масиві Українських Карпат. Клімат в Україні помірно континентальний з певними особливостями в Карпатах. Літо переважно тепле і

сухе, зима м'яка і волога. Безморозний період триває від 150 - 160 днів на півночі, - до 250 днів - на півдні. 150 - 190 днів упродовж року середньодобова температура перевищує +10 С, що сприяє розвитку всіх видів туризму. Тривалість купального сезону - від 105 до 145 днів. По території України протікає понад 70 тис. річок, найважливіші і найбільші з яких Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець та Дунай. Більшість річок належить до басейнів Чорного і Азовського морів, 4 відсотки - до басейну Балтійського моря. Найбільша річка країни - Дніпро (третя за величиною в Європі) завдовжки 2285 кілометрів, з яких 1205 кілометрів припадають на територію України. Басейн Дніпра охоплює майже половину території держави. В Україні налічується понад 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водоймищ. Південь країни омивають теплі Чорне та Азовське моря, які належать до басейну Атлантичного океану. Довжина берегової лінії Чорного моря в межах України становить понад 1500 кілометрів (з них близько 50 відсотків придатні для використання у туристичних цілях). Середня температура води в серпні - 22 - 25 С, солоність води - 18 проміле. Лісові ресурси є часткою цінного рекреаційного і природоохоронного потенціалу України. Загалом лісистість не перевищує 14% території країни, але вона поступово зростає за рахунок лісонасаджень, які нині становлять більше половини всіх лісових площ. Особливу роль відіграють лісопаркові зони навколо великих міст, а також ліси гірських районів та ті, що знаходяться поблизу водоймищ і річок.

Рекреаційні ресурси України сприятливі для організації відпочинку та оздоровлення і мають не тільки місцеве, а й міжнародне значення. Прибережні території півдня України -осередки значних ресурсів грязьового лікування. Туристів приваблюють також морські купання, сонячні та повітряні ванни. Карпатський район відомий цілющими мінеральними водами. Найбільша рекреаційна цінність на Поліссі - Шацькі озера. Лісостеповий район багатий на лікувальні мінеральні та радонові водії.

До ресурсів природоохоронного значення відносяться 5 національних природних парків, 15 державних заповідників, заказники, дендропарки, пам'ятки

садово-паркового мистецтва, які належать до природоохоронних територій, у тому числі такі відомі, як Асканія-Нова, Шацький національний природний парк, "Софіївка", "Олександрія", Тростянецький дендропарк, парк у Качанівці тощо, а також пам'ятки природи - Скеля Довбуша, Кам'яна Могила.

Найбільше історико-культурних пам'яток, як складових туристично-екскурсійного потенціалу України, - у Київській, Львівській, Чернігівській областях, містах Києві, Львові, Одесі, Чернігові, Кам'янці-Подільському. Велика кількість пам'яток археології зосереджена в південній частині України. Атрактивними для туристів є розкопки античних міст північного Причорномор'я - Тіри, Ольвії, Херсонеса, Пантікапея, а також археологічні музеї в Одесі, Києві.

Для розвитку пізнавального туризму важливими є пам'ятки архітектури різних епох і стилів. Це, зокрема: пам'ятки Київської Русі (IX - XII ст.) у Києві, Чернігові, Каневі, Овручі, Володимирі-Волинському; пам'ятки оборонної архітектури - фортеці в Луцьку, Меджибожі, Кам'янці-Подільському, Хотині, Білгороді-Дністровському, Ужгороді, Мукачевому; палацові комплекси на Львівщині та Чернігівщині; пам'ятки цивільної архітектури в Києві, Львові, Харкові, Полтаві, Чернівцях, Ужгороді; пам'ятки культової архітектури в Києві, Львові, с. Маняві, на Івано-Франківщині, у Почаєві, Міжгір'ї, Мукачевому, Чернівцях; пам'ятки дерев'яної культової та світської архітектури в Карпатах.

В Україні велика кількість пам'яток історії, серед яких найбільший інтерес у туристів викликають пов'язані з історико-культурною спадщиною запорізького козацтва, а також періоду національно-визвольної боротьби українського народу 1648-1654 рр. та другої світової війни. Це, зокрема, музейні комплекси світового (за класифікацією ЮНЕСКО) значення в Києві - Софійський та Києво-Печерський заповідники, Андріївська та Кирилівська церкви; музеї архітектури та побуту просто неба у Києві, Переяславі-Хмельницькому, Львові, Ужгороді, Чернівцях, Галичі; картинні галереї в Києві, Одесі, Феодосії, Львові, Харкові тощо; меморіальні музеї видатних державних діячів, а також діячів літератури, науки та культури: Т.Г.Шевченка, М.В.Гоголя, І.Я.Франка, Лесі Українки, О.С.Пушкіна, П.І.Чайковського, Богдана Хмельницького, М.А.Булгакова,

О.П.Довженка, І.П.Котляревського, Панаса Мирного, С.П.Корольова, Є. О. Патона, М.К.Заньковецької, І.К.Карпенка-Карого, І.К.Айвазовського, Д.І.Яворницького та інших; численні історичні та краєзнавчі музеї.

Державними програмами розвитку туризму в Україні передбачено високоефективне використання наявних природно-рекреаційних і туристично-екскурсійних ресурсів України, їх збереження та збагачення. Розвиток туристичної галузі передбачає максимальне використання природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсних можливостей територій регіонів. За складом, запасами й умовами зосередження рекреаційно - туристичних ресурсів, як найважливіших чинників формування й просторової локалізації туристичних дестинацій, Україна умовно поділяється на три групи туристських регіонів:

1) регіони, що володіють туристичними ресурсами світового рівня, в яких туризм має бути ключовою, домінуючою галуззю. Такими є області Центру, Карпат;

2) регіони, які володіють туристичними ресурсами видатного значення світового й державного рівня, але в яких туризм має отримати супутній розвиток поруч з іншими галузями. Серед таких регіонів знаходяться окремі області Півдня, Поділля, Волині.

Супутними галузями тут виступають сільське господарство, харчова промисловість, транспортні системи, машинобудування, будівництво;

3) регіони, які володіють туристичними ресурсами регіонального й місцевого значення, в яких розвиток туризму залежить від розвитку інших галузей, тобто носить альтернативний характер. До числа таких регіонів належать області Слобожанщини, Полісся. Альтернативними галузями тут є паливно-енергетичний комплекс, металургія, машинобудування. Приведена класифікація використовується в процесі прогнозування розвитку матеріально-технічної бази туризму, при розподілі інвестицій в різні регіони України, при складанні регіональних програм розвитку туризму.

З категорією ресурсів тісно, пов'язані поняття підприємницька сфера, підприємницькі ідеї в сфері туризму і рекреації. Підприємницька сфера має складну структуру потенціалів: соціальний; науково-технічний; зростання обсягів матеріальних і духовних благ; швидкість і масштаби оновлення економіки. Виділяються також стратегічний, функціональний потенціал чи потенціал підприємницької сфери як такої, без прив'язки до конкретного його виду. В якості об'єкта визначення потенціалу в таких випадках зазвичай виступає підприємство. В цілому ж під ресурсним потенціалом підприємницької сфери слід розуміти той обсяг ресурсів регіону, який може бути залучений у процес надання туристичних та курортно-оздоровчих послуг підприємствами приватного сектору. Попри те, що формування ресурсної бази регіону багато в чому обумовлено

характером ринкових процесів, органи управління регіональним розвитком, завжди мають можливість впливати на процеси формування ресурсного потенціалу.

Ефективність використання ресурсного потенціалу туристичної галузі регіону формується на трьох послідовних етапах:

- формування ресурсного потенціалу, його структури і якісних характеристик складових елементів;
- залучення ресурсів у процес надання рекреаційно-туристичних послуг (чим вище ступінь залучення, тим краще);
- використання ресурсів у процесі надання рекреаційно-туристичних послуг.

Для кожного з наведених етапів характерні певні чинники, що визначають ефективність управління використанням ресурсного потенціалу рекреаційно-туристичного регіону. Такі чинники можна розділити на дві категорії: зовнішні і внутрішні (по відношенню до туристичної сфери регіону).

Зовнішні чинники:

- ринки чинників рекреаційно-туристичних послуг;
- ринки збуту рекреаційно-туристичного продукту;
- регіональна туристична політика;

- інфраструктура.

Вплив ринків чинників рекреаційно-туристичних послуг на ефективність використання ресурсного рекреаційно-туристичного потенціалу регіону визначається якісною структурою пропозиції чинників рекреаційно-туристичних послуг збалансованістю попиту та пропозиції на чинники рекреаційно-туристичних послуг. Переважання високоякісних природних ресурсів, висококваліфікованих працівників, сучасних високоефективних туристичних технологій у структурі пропозиції на ринках чинників рекреаційно-туристичних послуг дозволяє підвищувати ефективність використання ресурсів у процесі надання рекреаційно-туристичних послуг, а отже, підвищити ефективність використання ресурсного рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

Стабільний попит і зростання вимог до якості послуг з боку споживачів в умовах постійної конкуренції стимулює виробників до підвищення якості та зниження цін на власну продукцію, що веде до зростання ефективності використання ресурсів у процесі надання послуг, підвищення конкурентоспроможності рекреаційно-туристичного потенціалу регіону.

Наявність розвинутої інфраструктури є необхідною умовою ефективного функціонування туристичної сфери в сучасних умовах.

Внутрішні чинники:

- технології, що використовуються;
- кваліфікація трудового персоналу та менеджменту;
- інноваційна активність;
- якість ресурсів, що використовуються.

Характер технологій, що використовуються і технологічного обладнання впливає на:

- продуктивність праці обслуговуючого персоналу; Рівень кваліфікації трудового персоналу впливає на:

- продуктивність праці;
- якість послуг;

- ефективність впровадження інновацій та інноваційна активність визначає можливість зростання ефективності туристичної сфери регіону, відповідно управління регіонального розвитку туризму.

Трудові ресурси в процесі управління забезпечують усі функції управління людським фактором, який розробляє і реалізовує управлінські рішення, направлені на досягнення певних цілей і вирішення завдань регіонального розвитку туризму. Інформаційні ресурси - це ресурси, що забезпечують процес управління регіональним розвитком туризму необхідною інформацією. При цьому ефективність регіонального управління туризмом залежить від точності й достовірності інформації.

На ефективність використання ресурсного рекреаційно-туристичного потенціалу регіону істотний впливає його структура, частка в ній високоякісних ресурсів, висококваліфікованого персоналу, відповідність структури пропозиції на ринках чинників попиту.

Таким чином, ресурсне забезпечення має велике значення для підвищення якості управління регіональним розвитком туризму. В умовах дефіциту ресурсів необхідно оптимізувати їхнє використання за критеріями: мінімізація витрат ресурсу кожного виду і можливість якісного забезпечення функцій управління регіональним розвитком туризму.

До базисних умов регіонального розвитку туризму належить також забезпечення координації діяльності не тільки туристичної сфери, але й різних галузей економіки, від яких залежить якісне надання туристичних послуг, зокрема транспорту, торгівлі, виробництва сувенірної продукції, рекламно-видавничої діяльності тощо.

Базовою умовою регіонального розвитку туризму є рівень монополізації комерційних форм та видів туризму, втрата ролі санаторно-курортних закладів у національній системі рекреації та оздоровлення населення й функцій, які вони виконували. Багато регіонів, як, наприклад, Одеса, втратили більшу частину оздоровниць, що працювали цілорічно, й задовольняли потреби населення, у тому числі й малозабезпеченого, у відновленні здоров'я. Надання послуг

санаторно-курортних закладів за високими цінами в сучасній ситуації може привести до соціального напруження, тому необхідні заходи по регулюванню впровадження державної політики соціалізації рекреаційної галузі. Це питання потребує зміни методологічних підходів щодо розробки нової концепції розвитку санаторно-курортного обслуговування з наголосом на частковій соціалізації курортів, поглибленні спеціалізації та обов'язковою їхньою доступністю для всіх членів громадянського суспільства.

Висновки до першого розділу

Розвиток певних видів туризму залежить в будь якому регіоні від географічних, соціальних та економічних чинників. Становлення та поширення нових видів туризму також забезпечуються глобалізаційними процесами та науково-технічним прогресом. Адже інтернаціоналізація економік та запровадження новітніх наукових технологій сприяє виникненню та розвитку абсолютно нових напрямків в туризмі.

Відокремлення областей України в окремі туристичні видові зони(групи) дозволяє більш гнучко підходити до розвитку та просування туристичного продукту як на національному так і міжнародному рівнях. Більш того, групування видів туризму є підґрунтям для оптимізації використання туристичних ресурсів та спрощує державний підхід до розвитку туристичної галузі спираючись на можливості та особливості туристичного ринку кожного регіону.

Державна політика, яка буде враховувати як регіональні особливості і проблеми так і цілі національної стратегії розвитку безперечно буде забезпечувати підвищення конкурентоспроможності українського туристичного продукту.

Найбільш поширеними видами туризму є зелений, рекреаційний, культурно-пізнавальний. Важливо підкреслити внутрішній перспективний характер споживання туристичного продукту за даними видами. Дані види здатні

створити альтернативу як для імпортного туристичного продукту так і для внутрішнього. Позитивні результати будуть залежати від зваженої державної політики, в основі якої буде лежати співпраця з національними туристичними підприємствами, зміцнення матеріально-технічної бази туристичних ресурсів та якісне просування національного туристичного продукту.

Одними з найголовніших зовнішніх факторів, які гальмують розвиток туризму в Україні, є несприятливість існуючих умов для підприємництва взагалі та туристичного зокрема, недосконалість та застарілість інфраструктури. Основною проблемою розвитку туризму являється слабе фінансування з боку держави та відсутність необхідних інвестицій для розвитку туризму – як внутрішніх (через тривалу економічну кризу), так і іноземних (через несприятливий інвестиційний клімат). Несприятливість розвитку туристичного бізнесу спричинив той факт, що майже з 3000 українських туристичних підприємств, які мають дійсні ліцензії на надання туристичних послуг, фактично на ринку працюють лише близько третини [8].

Тому необхідно розробити комплекс заходів, який буде спрямований на розвиток туристичного бізнесу і виходу України на міжнародний ринок туристичних послуг, він безпосередньо буде включати такі елементи, як створення цільових фондів, надання субсидій, виконання програм щодо розвитку туризму тощо.

Туристична галузь, хоч і повільними кроками, збільшує свої показники, але все ж таки не зупиняється на досягнутому. Саме від того, яким шляхом сьогодні піде розвиток галузі туристичних послуг, залежить все її майбутнє зокрема та майбутнє економіки, а, отже, і життя України в цілому.

Базисні показники використання природних умов і ресурсів для розвитку рекреації й туризму в Україні та її регіонах значно нижчі, ніж в інших країнах. Причиною, поміж інших, є неефективний механізм регулювання та методи управління ресурсами регіональних рекреаційних систем. Ресурси економічно не враховуються, стратегія розвитку розроблена, але не виконується. Туристичний бізнес віддає переваги виїзному туризму, і майже не створює умов для розвитку

в'їзного та внутрішнього. Соціальний і культурний туристичний бізнес має слабку матеріальну базу для свого розвитку.

Базовою умовою регіонального розвитку туризму є рівень монополізації комерційних форм та видів туризму, втрата ролі санаторно-курортних закладів у національній системі рекреації та оздоровлення населення й функцій, які вони виконували. Багато регіонів, як, наприклад, Одеса, втратили більшу частину оздоровниць, що працювали цілорічно, й задовольняли потреби населення, у тому числі й малозабезпеченого, у відновленні здоров'я. Надання послуг санаторно-курортних закладів за високими цінами в сучасній ситуації може привести до соціального напруження, тому необхідні заходи по регулюванню впровадження державної політики соціалізації рекреаційної галузі. Це питання потребує зміни методологічних підходів щодо розробки нової концепції розвитку санаторно-курортного обслуговування з наголосом на частковій соціалізації курортів, поглибленні спеціалізації та обов'язковою їхньою доступністю для всіх членів громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 2 ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Історія Івано-Франківщини

Заселення території Івано-Франківської області сягає епохи середнього палеоліту. На території краю виявлені численні стоянки давніх жителів епохи неоліту (15 тис. р тому) і бронзи (IV-III тис. до н. е.). Перші поселення з'являються у період середнього палеоліту. Стоянку цього періоду виявлено у с. Буківня. Всього двадцять поселень трипільської культури виявлено у південно-східній частині області. У другій половині I тис. виникають слов'янські племінні об'єднання - білих хорватів у передгір'ях і тиверців між Дністром і Прутом. У 981 р. край став частиною Київської Русі, одним із найдавніших і найбільших осередків її історичного життя.

Згодом, в результаті феодальної роздробленості, міжусобних воєн, нападу кочовиків (печенігів та половців) і монголо-татарської навали настав економічний та політичний занепад Київської Русі. Після її розпаду у північно-західній частині 1144 р. утворилося Галицьке князівство. У 1199 р. волинський князь Роман Мстиславович об'єднав землі Галичини і Волині у Галицько-Волинське князівство. Після його смерті (1205 р.) Галичину розділили між собою Угорщина і Польща. У 1219 р. новгородський князь Мстислав Удалат визволив Галич. Могутність Галицько-Волинського князівства особливо зросла за короля Данила Галицького. У XII-XIII ст. розвивалися мистецтво, освіта, книжкова справа. Згодом князівство занепадає і, починаючи з другої половини XIV ст., населення краю потрапляє у національну залежність від сусідніх держав.

У 1594-1596 рр. галицькі селяни і міщани активно підтримували козацько-селянське повстання, яким керували Северин Наливайко та Григорій Лобода. Особливо широкого розмаху досяг народний рух в Галичині під час визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького в 1648-1654 рр.

На кінець жовтня 1648 р. повстання охопило майже все Прикарпаття, включаючи Калуш, Долину, Рогатин та інші місцевості. ?

Боротьба українського народу закінчилася нічим: правобережна частина України, в т. ч. і Галичина, залишалася під владою Польщі. У 30-40-х рр.. XVIII ст. зароджується рух опришків. Народні маси Галичини з новою силою розгорнули боротьбу проти національного і феодального гноблення. У цій боротьбі особливо прославився Олекса Довбуш.

Під час першого поділу Польщі у 1772 р. частина білоруських земель була возз'єднана з Росією, а Галичину захопила Австрія. ?

Галичина у складі Австрії залишалась аграрною напівколонією. Серед галузей промисловості Івано-Франківщини виділялись видобування нафти, озокериту, солей, посилилась хижацька експлуатація лісових багатств, набула деякого розвитку харчова промисловість. У 1843 р. у Тлумачі встановлена одна із перших у Східній Галичині парових машин.

У Першу Світову війну край був ареною запеклих боїв між арміями німецько-австрійського блоку і царської Росії. Частина історичної забудови була зруйнована й відновлена вже в новітніх архітектурних формах.

1 листопада 1918 р., після збройного повстання у Львові, яке очолив Д. Вітовський, влада перейшла до Української Національної Ради. Її підтримали загони, які стали основою для створення Української Галицької Армії (УГА). Після проголошення Західно-Української Народної Республіки у ході польсько-української війни війська УГА змушені були залишити Львів і уряд ЗУНР переїхав у кінці грудня 1918 р. до Станіславу (Івано-Франківськ). 3 січня 1919 р. Українська національна Рада ЗУНР схвалила історичний універсал про злуку з Українською Народною Республікою.

Навесні 1919 р. при підтримці країн Антанти польські війська продовжували наступ. ЗУНР у цих важких умовах зазнала поразки, і у середині 1919 р. цю територію окупувала Польща.

17 вересня 1939 р. на Польщу напала гітлерівська Німеччина. Скориставшись цим, на територію Західної України вступила Червона армія і, як наслідок, з жовтня 1939 р. була включена до складу УРСР.

З початком радянсько-німецької війни в липні 1941 р. територія краю була окупована. В 1943 р. на Івано-Франківщині за участю ОУН були створені збройні загони Української Національної Самооборони (УНС), які влітку почали військові дії проти німецьких окупантів. Населення брало найактивнішу участь у формуванні Української Повстанської Армії. Після приходу Червоної армії у 1944 р. було відновлено радянський режим. У післявоєнний період більшовицької окупації, до початку 1950-х рр., значна частина населення підтримувала діяльність УПА.

Заповітна мрія десятків поколінь галичан збулася 24 серпня 1991 р., коли Верховна Рада України проголосила створення самостійної держави - України. Отже, довгий і складний історичний шлях Прикарпаття відбився у пам'ятках історії, архітектури, культури, що є підставою для розвитку тут видів пізнавального та іншого туризму.

Отже, Івано-Франківська область має надзвичайно вигідне економіко-географічне положення, достатньо розвинений виробничий сектор з домінуючою обробною промисловістю, розгалужену транспортну мережу. Не зважаючи на всі історичні перевороти, області вдалось зберегти існуючі науково-дослідні установи, і в цілому науково-освітню галузь, що дозволяє Івано-Франківщині забезпечувати себе якісними трудовими ресурсами, підготовкою яких займаються місцеві заклади вищої і середньої освіти.

2.2. Природно-рекреаційний потенціал та географічна характеристика області

Івано-Франківська область розташована на південному заході України. Утворена 4 грудня 1939 р. Область межує на півночі з Тернопільською та Львівською, на заході - Закарпатською, на сході - Чернівецькою областями

України, а на півдні - з Румунією. Івано-Франківська область займає територію 13.9 тис. кв. км. (2,30% території України).

Івано-Франківщина розташована у передгір'ї Українських Карпат. За характером рельєфу територія області складається з трьох частин: гірської, передгірської і рівнинної. Карпати, які охоплюють майже половину області, поділяються на Горгани (найвища гора Сивуля -- 1818 м) і Чорногори (найвища гора Говерла -- 2061 м).

Клімат області помірно-континентальний, вологий з прохолодним літом та м'якою зимою. Середньомісячна температура липня +18° С у рівнинній частині та 12-16 С у горах; в січні, відповідно, -- 4,0 та 6,0° С.

Територія Прикарпаття в межах Івано-Франківської області може бути поділена на три частини: найменш теплу (вище 350 м над рівнем моря), помірно теплу (висота 250-350 м), найтеплішу (Коломийський і Заболотівський райони). Щодо зволоженості Передкарпатське передгір'я можна поділити на південно-західну частину, підвищену, з надмірним зволоженням та північно-східну (річкові долини й угловини) з достатнім зволоженням. Річна кількість опадів коливається від 650 мм на рівнині до 1550 мм у горах.

Поверхня Переддністров'я Прикарпаття розчленована річками. Серед них найбільші -- Дністер і його притоки Бистриця, Гнила Липа, Лімниця, Луква, Свірж, Сівка та Прут з притоками Лючою, Пістинькою, Рибницею, Черемошем.

Оскільки передгір'я порізане численними річками, воно має рівнинно-хвилястий рельєф з улоговинами, які підлягають дії періодичних весняних і літніх розливів річок. Внаслідок цього і пов'язаних з цим коливань ґрунтових вод, а також несприятливих фізичних властивостей ґрунти тут надмірно зволожені.

Гірські райони і полонини в Івано-Франківській області (крім передгірських частин) розташовані в Болехівському, Вигодському, Жаб'ївському, Косовському, Кутському, Надвірнянському, Перегінському, Печеніжинському, Рожнятівському, Солотвинському, Яблунівському, Яремчанському районах.

Кліматичні умови гірських лісо-лучних районів закономірно зміщуються зі збільшенням висоти над рівнем моря, помітно скорочується тривалість теплого періоду. Теплові ресурси дозволяють вирощувати тут жито, яру пшеницю, ранні та пізні сорти вівса, картоплі, огірків, ранніх сортів кукурудзи на силос - в зоні до 850 м, буряки, капусту, квасолі, овочі та зелень, і деякі кормові культури на зелений корм - від 1250 м до 1500 м над рівнем моря.

Ландшафт у західній частині горбисто-пасмовий (висоти до 300-400 м над рівнем моря), а в східній частині - рівнинно-хвилястий (висоти 200-300 м над рівнем моря). Центральна частина території краю - горбисто-пасмове передгір'я (Передкарпаття), що переходить у низинно-гірський пояс із висотами до 400-600 м над рівнем моря.

У південно-західній частині області розташовані гори, які утворюють низку хребтів, що простягаються з північного заходу на південний схід. Вони відокремлюються один від одного поперечними та повздовжніми долинами і утворюють системи: Східний Бескид (1362 м), Горгани (1818 м) і Покутські гори (1491 м). Є також відособлені масиви Чорногорів, Чивчина і Гринявських гір. Грунтово-рослинне покриття залежить від різних висот.

На рівнинах переважають сірі лісові опідзолені ґрунти та опідзолені чорноземи, у передгір'ях - дерново-підзолисті ґрунти, у горах - бурі гірсько-лісові різного ступеня опідзоленості, дерново-буроземні і гірсько-лучні дернові і торфові.

Рівнини і передгір'я досить розорані. Майже 35% території області покриті лісом. На рівнинах переважають ліси: дубові, дубово-букові, дубово-грабові і буково-дубові, а у передгір'ях - букові і ялинові ліси. У горах нижньої частини схилів переважають мішані ліси (бук, ялиця, ялина), у верхній частині - хвойні, переважно соснові ліси.

Найвищі вершини (1400-1600 м над рівнем моря) зайняті високогірними луками-полонинами: субальпійськими (до 1850 м над рівнем моря) і альпійськими (понад 1900 м над рівнем моря).

Територію області перетинає 8286 річок, які належать до басейнів Дністра і Пруту. Річки в основному гірські. Озера нечисленні. Головні річки - Дністер (із притоками Гнила Липа, Лімниця, Бистриця, Свірж) і Прут (з основною притокою Черемош). На річках - повінь навесні, дощові паводки - влітку. Багато річок використовуються для лісосплаву.

У надрах Прикарпаття є запаси газу, нафти, марганцю, озокериту, торфу, бурого вугілля, калійної та кухонної солі, сланців, фосфоритів, сірки, сировини для виробництва будівельних матеріалів.

Івано-Франківська область має різноманітний рослинний і тваринний світ. На Івано-Франківщині збереглося 120 видів рослин, які занесені до Червоної книги України. Представниками тваринного світу краю є благородний олень, європейська козуля, дикий кабан, лисиця, вовк, борсук, кам'яна і лісова куниця, дикий кіт, рись, бурий ведмідь, білка, заєць. Із птахів - дрізд, дятел, сова, глухар, тетерук, перепілка, беркут, сапсан тощо. У водоймах водяться форель, лящ, судак, плітка, сом тощо.

Серед природних рекреаційних ресурсів області - сприятливий клімат, джерела мінеральних вод і запаси лікувальних грязей. Кліматичні курорти (Косів, Ворота, Шешори, Яремча та ін) зосереджені переважно в південно-східній частині області. Серед них найбільш популярним є Яремча. Тут лікують ревматизм, захворювання опорно-рухового апарату, нервової системи, легенів та ін.

Мінеральні води області різноманітні за своїм хімічним складом: у гірській частині - хлоридно-натрієві (Верховинський, Рожнятівський райони), вуглекислі невисокого рівня мінералізації (верхів'я р. Чорний Черемош), типу "Нафтуса" (район Шешорів); у Передкарпатті - хлоридно-натрієві і кальцієво-натрієві (Долина, Калуш, Космач); на рівнинних територіях - йодо-бромні малого рівня мінералізації і сульфідні (Більшівці, Коршів, Городенка, Черче). Серед мінеральних джерел Івано-Франківщини найбільш відоме - "Горянка".

Родовища лікувальних грязей відомі в Городенківському, Рогатинському і Долинському районах.

До природно-рекреаційних об'єктів Івано-Франківщини можна віднести ряд об'єктів: Манявський водоспад (с. Манява Богородчанського району) на території Манявського лісництва Солотвинського держлісгоспу. Скеля-скид карпатського флішу. Висота падіння води 20 метрів. Є одним з найвищих у Карпатах та України.

Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Скелі Довбуша" (с. Бубнище). Це неповторне за своїми формами і розташуванням безладне нагромадження гігантських скель, каменів, що нагадують дивовижні істоти та споруди, покряне глибокими, завжди темними ущелинами, ямами, потаємними ходами та стежками. Ущелини то розширюються, утворюючи печери, то звужуються до маленьких щілин. Їхнє дно завжди вологе, покрите занесеним сюди ґрунтом і листям.

Кам'яний лабіринт шириною 200 м тягнеться із сходу на захід майже кілометр, над ним зникається буковий та смерековий ліс. З півночі, мов сторож входу у цей дивовижний лабіринт, стоїть одинокий кам'яний велетень висотою 50 м. Декілька печерних схованок, розташованих на долині та на висоті майже 20 м, приваблюють допитливих туристів та скелелазів.

За півтори сотні метрів від нього розташована інша група кам'яних сторожів, а на схід вони видніються все далі і далі, мовби воїни, що підіймаються з долини на гору. Це явна фортеця періоду Х ст. Враховуючи нахил рельєфу ущелини, для вигідного переходу тут вирубано сходинки, а верх "тунелю" перекритий кам'яним склепінням.

У скельних "стінах" вибито декілька печер. Вони вирубані у моноліті північно-західних піскових скель. Три печери штучного походження, а для четвертої (друга з ряду) використано природну ущелину. Печерні приміщення мають чіткі геометричні форми, правильні пропорції, рівні поверхні вертикальних стін, досить точну прямокутність, чисту обробку стелі.

Дерев'яна наскельна забудова Бубнища належить до рідкісних явищ, а її наукова реконструкція має до 90% достовірності. Винятково вдале поєднання, а в окремих місцях і доповнення дерев'яної забудови природними скелями

створювало цільний архітектурний образ. У районі "Скель Довбуша" до послуг туристів пропонуються кінні маршрути (верхи на конях або на спеціально обладнаних бричках чи санях).

Писаний Камінь (Верховинський район)-- унікальний витвір природи, який знаходиться за 5 км від Буковецького перевалу. Має історичну цінність, це давнє язичницьке святилище, де в сиву давнину палав священний вогонь. Тут часто бували Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський.

Національний природний парк "Гуцульщина". Розташований у межах Косівського району, охоплює площу 32-271 га. Протяжність парку з північного заходу на південний схід близько 29 км, а з північного сходу на південний захід -- 20 км. Національний парк призначений для збереження, відтворення та раціонального використання генетичних ресурсів рослинного та тваринного світу, унікальних природних комплексів та етнокультурного середовища Покутсько-Буковинських Карпат.

Гора Писаний Камінь -- величезні брили пісковика, які починаються з північного заходу, з каменів висотою 2-3 м і тягнуться ланцюгом (близько 80 м.) на південний схід, виростаючи у масивні моноліти висотою до 20 м. Верх каменів утворює горизонтальну площину, де можна відпочити, помилуватися навколишньою природою, прийняти сонячні і повітряні ванни.

Існує легенда, що дуже давно навколишні гори заселяли племена карпів, які дали назву Карпатам. Це були люди-гіганти, як міфічні титани, наділені надзвичайною силою. Так-от, вони прикотили сюди ці камені, щоб увіковічнити пам'ять про перебування тут, закопали свої скарби і накрили їх каменями. Відтоді і ходять сюди люди, як в Мекку, щоб поклонитися могутньому духові своїх предків. Свою назву Камінь одержав від карбів (петрогліфів), найдавніший з яких походить з часів Київської Русі. Власне, на ньому можна побачити знаки, символи, які й сьогодні використовуються у гуцульських орнаментах. Камінь представляє собою значний інтерес як в плані історичному, так і в геологічному. З Каменя відкривається велична панорама гірських хребтів і вершин.

Скеля Сокільського -- як стрімка стіна висотою 100 м. нависає над дорогою. Це палеогенове відслонення порід, що утворилося 25 млн. років тому. Черемош тече тут з великою швидкістю, омиваючи уламки скелі. У Черемош впадає потік Сикавка, утворюючи водоспад, над яким знаходиться пам'ятник Т. Шевченку. Попри водоспад підйом на хребет Сокільський, протяжністю 15 км. На хребті неглибокі сідловини чергуються з копулястими вершинами, мішані ліси змінюються розлогими луками. Найчастіше зустрічаються смереково-букові ліси, але трапляються і березові та яворові гаї. Найбільшу цінність на Сокільському представляють пісковиті скелі-останці, яких понад 20 висотою понад 40 м. Цікаві своїми незвичайними формами вони нерідко нагадують звірів.

Природний заповідник "Горгани". (створений 1996 р, площа 5344 га), охоплює цінні гірські екосистеми у центральній частині Українських Карпат, займає територію Надвірнянського, Рожнятівського районів, Солотвинського, Усть-Чорнянського районів Закарпатської області. Головним об'єктом охорони в заповіднику є ліси з сосни кедрової європейської. Флора заповідника налічує 427 видів судинних рослин та 235 видів мохів. Понад 70 видів флори заповідника є рідкісними, з них 23 занесено до Червоної книги. Про значний вік флори заповідника свідчить наявність тут ендемічних та реліктових видів. Зокрема, будяк двоколірний, волошка мармарошська, гвоздика карпатська та ін. Всього виявлено 21 ендемічний вид. Різноманітність природних умов рослинного покриву зумовлює багатство фауни заповідника. Тут налічується 149 видів хребетних тварин, 43 види ссавців, 8 видів родини куницевих. З фауни до Червоної книги занесено 24 види, а до європейського червоного списку -- 10 видів.

Отже, природно-рекреаційний потенціал Івано-Франківської області сприятливий для розвитку туризму.

2.3. Соціально-економічні умови розвитку туризму Івано-Франківської області

Адміністративно область ділиться на 14 районів: Богородчанський, Верховинський, Галицький, Городенківський, Долинський, Калуський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Рогатинський, Рожнятівський, Снятинський, Тисменицький, Тлумацький. 39 міських населених пунктів, із них 15 міст, 765 сільських населених пунктів. Міста обласного підпорядкування -- 5: Івано-Франківськ, Болехів, Калуш, Яремче, Коломия.

Демографічна ситуація. Чисельність населення області становила на кінець 2015 року 1388,9 тис. осіб, у тому числі в міських населених пунктах проживало 591,3 тис. осіб, у сільській місцевості -- 797,6 тис. осіб. Характерним для Івано-Франківської області є низький рівень (42,6%) частки міського населення. Серед мешканців області переважають жінки -- 732,5 тис. осіб проти 653,6 тис. чоловіків. На 1000 жінок припадає 892 чоловіка.

За 2015 р кількість мешканців зменшилась на 1891 особу, що відбулося, в основному, за рахунок природного скорочення (1872 особи). Коефіцієнт природного скорочення становив 2,8 проти 4,0 осіб на 1000 мешканців у відповідному періоді минулого року. Серед міських рад та районів області природний приріст спостерігався лише в Івано-Франківській (0,4%) та Яремчанській (2,9%) міськрадах, м. Калуш (0,7%) та Верховинському (2,2%) районі, а у решти районів відбулося природне скорочення.

Природне скорочення населення області обумовлено падінням народжуваності та складною демографічною ситуацією на селі, де з 1995 р відбувається перевищення кількості померлих над народженими. У 2015 році природне скорочення тут склало 3884 особи і спостерігалось у сільській місцевості всіх районів, крім Верховинського району.

Низький рівень народжуваності та високий показник смертності поглиблюють процес „старіння” населення. За даними І Всеукраїнського перепису населення 2001 року питома вага осіб у віці старшому за працездатний збільшилась за 10 років із 20,0 до 21,6%. Одночасно зменшилась частка дітей з 20,0% до 19,4%. На початок 2016 року на 59,2% осіб працездатного віку припадало 21,4% -- осіб старше працездатного віку та 19,4% -- дітей.

Негативно впливає на демографічну ситуацію в області міграційний відтік населення, зумовлений економічною нестабільністю у державі.

Область спеціалізується на видобутку нафти і газу, виробництві електроенергії, мінеральних добрив, нафтопродуктів, товарів хімічної промисловості, лакофарбових матеріалів, сільськогосподарських машин, навантажувачів універсальних, хімічного обладнання, приладів контролю, трубопровідної арматури, місцевих будівельних матеріалів (азбестоцементних труб і муфт, залізобетонних конструкцій і виробів, шиферу і цегли), деревостружкових та деревоволокнистих плит, меблів, товарів легкої промисловості (хутрових і швейних виробів, шкіргалантереї).

Географічне положення області досить вигідне: вона знаходиться на перетині транспортних шляхів із заходу на схід, з півночі на південь (залізниць, автомобільних шляхів, трубопроводів і електричних мереж), щільність населення висока, тому цілком природно, що Івано-Франківщина має розвинену транспортну мережу.

Транспорт є однією з провідних ланок господарського комплексу області. Так, довжина залізниць загального користування складає 479 км, середня густота їх - 34.5 км на 1000 кв км. Головними трасами є Львів - Івано-Франківськ - Чернівці, Тернопіль - Рогатин - Стрий, що з'єднують область з іншими обласними центрами країни, а Україну - з державами Західної, Центральної та Південної Європи.

Розвинений автомобільний транспорт. Пасажирські перевезення по території області здійснюють 15 автотранспортних підприємств різних форм власності. Автобусний транспорт обслуговує 442 маршрути, в тому числі 54 міські, 253 приміські, 116 міжміських і 19 міжнародних.

Головні автошляхи: Львів - Івано-Франківськ - Чернівці, Івано-Франківськ - Долина - Стрий, Івано-Франківськ - Надвірна - Рахів - Ужгород, Коломия - Чернівці, Надвірна - Воловець - Мукачево. Довжина автомобільних шляхів - близько 4.4 тис км. Усі вони мають тверде покриття, що особливо важливо для гірських районів. Головні магістралі з'єднують Івано-Франківськ зі Львовом,

Чернівцями, Ужгородом. В Івано-Франківську розташований аеропорт. Міжнародний аеропорт в обласному центрі з'єднує міста Центральної та Південно-Західної Європи з містами України, Росії, країн СНД.

Трубопровідний транспорт в області представлений газопроводами "Братерство", "Союз", Уренгой - Помари - Ужгород, етилено-проводом з Угорщини до Калушу. На території області проходять потужні лінії електропередач.

Зовнішньоекономічна та інвестиційна діяльність розвивається в регіоні швидкими темпами. Протягом 1998 р. зовнішньоекономічні операції здійснювались 839 підприємствами області з 65 країнами світу. Провідними статтями експорту є: нафтопромислове обладнання, вимірювальні прилади навантажувачі, мазут, етилен, хлорвініл, барвники, цемент, хутряні вироби, меблі, пиломатеріали, деревостружкова та деревоволокниста плита, цукор, м'ясо заморожене; імпорту: паливо мінеральне, у тому числі сира нафта та нафтопродукти, органічні хімічні сполуки, папір, каучук, натуральне та штучне хутро, машини та устаткування, обладнання та механічні пристрої, засоби наземного транспорту та ін.

В області створено понад 380 спільних підприємств, найпотужніші з яких: українсько-нідерландське "Тикаферлюкс" (вироби з хутра), українсько-канадське "Дельта" (нафтогазо-видобуток), українсько-німецьке "Вінісін" (виготовлення тафтингового покриття, шпалер) та ін.

Освіта і наука Івано-Франківської області. За роки незалежності України відповідно до соціально-економічних умов у Івано-Франківській області ведеться робота щодо реалізації державної політики в галузі освіти.

Освіта загалом зберегла свій потенціал. Галузь має розгалужену структуру. У 768 загальноосвітніх школах усіх типів і форм власності навчається 214 тис. учнів. Основна частка припадає на коли І-II та І-III ступенів відповідно - 39 і 42%, І ступеня - 17%.

На базі загальноосвітніх шкіл створюються навчально-виховні комплекси "школа-дитячий садок", базові школи реорганізуються у навчальні заклади вищого степеня. Це характерна ознака змін у системі освіти області.

Збережено та вдосконалено мережу інтернатних закладів (їх 21 та 1 будинок дитини).

Значна увага приділяється роботі з обдарованими дітьми. Успішно реалізується президентська та регіональна програми "Обдаровані діти". У 17-ти з 19-ти міст і районних центрів діє 11 гімназій, 7 ліцеїв, 1 колегіум. Учні ліцеїв та гімназій досягають вагомих успіхів у навчанні. Відкрито Прикарпатський військово-спортивний ліцей-інтернат та Івано-Франківський обласний ліцей-інтернат для обдарованих дітей. У двох останніх закладах навчаються діти переважно із сільської місцевості.

Реформування економіки, зміни, що відбуваються на промислових підприємствах, будовах, у сільському господарстві зумовили необхідність оновлення системи професійно-технічної та вищої освіти. В області функціонує 20 професійно-технічних навчальних закладів, 23 вищих навчальних заклади I-II та 14 закладів - III-IV рівнів акредитації, в яких здобуває освіту майже 57 тис. учнів та студентів. Серед науково-технічних установ (18 одиниць, 1090 працівників основної діяльності): Прикарпатський університет, Університет нафти і газу, медичний, педагогічний інститути; Відділення Інституту філософії НАН України, Відділ економічних досліджень Львівського відділення НАНУ Інституту регіональних досліджень, філіал Інституту лісового господарства і агролісомеліорації та ін.

У цих наукових і навчальних закладах працює 16 докторів наук, 104 кандидат наук, серед них 31 академік та члени-кореспонденти: НАНУ - два, АПН - один, 28 членів інших галузевих академій. В економіці області зайнято 113 докторів і 838 кандидатів наук.

Окрім цього Івано-Франківська область є одним з провідних центрів розвитку туризму.

З урахуванням природних цінностей області, було створено цілу низку курортів. Серед них бальнео-грязевий - курорт Черче в Рогатинському районі, Яремче, Микуличин, Татарів, Ворохта і Яблуниця Яремчанської міськради, Мислівка і Новий Мізунь в Долинському районі, Шешори в Косівському районі. Всього в області 9 курортних місцевостей.

Для курортної терапії використовуються кліматичне лікування, мінеральні та грязеві ванни. В Івано-Франківському регіоні всього було оздоровлено 51,659 тис. осіб (внутрішні туристи); оздоровлено протягом тривалого часу 36,315 тис. осіб, серед них 700 іноземців; оздоровлено протягом 1-2 днів 15,344 осіб, серед них 817 іноземців (за даними Держкомстату України за 4 квартал 2001 р. та 1, 2, 3 квартали 2002 р.) Карпатський регіон України славиться багатством мінеральних вод. Серед мінеральних джерел Івано-Франківщини найбільш відоме "Горянка" з водою, яка є аналогічною за дією трускавецькій "Нафтусі", в с. Новий Мізунь Долинського району. На його базі діє санаторій-профілакторій "Джерело Прикарпаття". Для лікування опорно-рухового апарату використовуються торфові грязі і мінеральні води курорту Черче. Перспективними для лікування є води курорту Шешори з високим вмістом органічних речовин та йодо-бромні води в с. Коршів Коломийського району.

У 2017 р. помітно активізувалась туристична діяльність в Івано-Франківській області, завдяки проведенню комплексних рекламно-інформаційних заходів щодо презентації вітчизняного турпродукту на державному та регіональному рівнях.

Туристичні послуги в області надають понад двадцять туристичних підприємств. Сервіс прийнятний для західних туристів, на рівні класу "три зірки" забезпечують: готель "Надія", "Прикарпаття" в Івано-Франківську, база відпочинку "Карпати" в Яремчі, пансіонат "Карпатські зорі" фірми "Спорт-тур" у Косові, база відпочинку "Синьогора" в с. Гута, санаторій-профілакторій "Джерело Прикарпаття" в с. Новий Мізунь.

В області є 18 готелів. Туристів приймають: готель "Верховина", туристські бази "Прикарпаття" (Івано-Франківськ), "Гуцульщина" (Яремча), "Карпатські

зорі" (Косів), "Сріблясті водоспади" (с. Шешори), "Смерічка" (с. Люча), "Гірська" (с. Яблуниця). Традиційними стали міжрегіональні гуцульські фестивалі і міжнародні фольклорні фестивалі в Коломиї, міжобласні фестивалі, ("Покутські візерунки") в Городенці, фестивалі сучасної української пісні ("Золотий тік") у Бурштині.

По території Прикарпаття пролягає багато різноманітних туристичних маршрутів: гірських, водних, пішохідних, велосипедних, автобусних. Найцікавішими з них є:

- Гірські: на вершини гір Говерла, Піп-Іван, Хом'як, Довбушанка, по хребтах, які є кордоном Івано-Франківської області із Закарпатською; до озер Несамовите і Марічейка, до Бухтовецького і Манявського водоспадів з відвідинами Скиту Манявського;

- Водні: по Дністровському каньйону і річках Білий і Чорний Черемоші, Прут;

- Лижний: на гору Кукуя, по Чорногірському хребту.

Туристи мають також можливість покататися на гірських лижах в Яблуниці, Ворохті, Косові. Надання туристичних послуг кожного року стає все більш професійним, мережа туристично-екскурсійних маршрутів збільшується.

Висновки до другого розділу:

Івано-Франківська область має надзвичайно вигідне економіко-географічне положення, достатньо розвинений виробничий сектор з домінуючою обробною промисловістю, розгалужену транспортну мережу. Не зважаючи на всі історичні перевороти, області вдалось зберегти існуючі науково-дослідні установи, і в цілому науково-освітню галузь, що дозволяє Івано-Франківщині забезпечувати себе якісними трудовими ресурсами, підготовкою яких займаються місцеві заклади вищої і середньої освіти.

Природно-рекреаційний потенціал Івано-Франківської області сприятливий для розвитку туризму. Івано-Франківська область є одним з провідних центрів

розвитку туризму. До природно-рекреаційних об'єктів Івано-Франківщини можна віднести ряд об'єктів: Манявський водоспад (с. Манява Богородчанського району) на території Манявського лісництва Солотвинського держлісгоспу. Скеля-скид карпатського флішу.

З урахуванням природних цінностей області, було створено цілу низку курортів. Серед них бальнео-грязевий - курорт Черче в Рогатинському районі, Яремче, Микуличин, Татарів, Ворохта і Яблуниця Яремчанської міськради, Мислівка і Новий Мізунь в Долинському районі, Шешори в Косівському районі. Всього в області 9 курортних місцевостей.

У 2017 р. помітно активізувалась туристична діяльність в Івано-Франківській області, завдяки проведенню комплексних рекламно-інформаційних заходів щодо презентації вітчизняного турпродукту на державному та регіональному рівнях. По території Прикарпаття пролягає багато різноманітних туристичних маршрутів: гірських, водних, пішохідних, велосипедних, автобусних. Туристи мають також можливість покататися на гірських лижах в Яблуниці, Ворохті, Косові. Надання туристичних послуг кожного року стає все більш професійним, мережа туристично-екскурсійних маршрутів збільшується.

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Культурно-історичні пам'ятки та пам'ятні місця Івано-Франківщини

До історико-культурних ресурсів відносять історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки, твори монументального мистецтва, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва та ремесел, музеї, виставки, театри тощо.

Івано-Франківщина багата на культурну спадщину. За кількістю пам'яток архітектури і містобудування область, одна з найменших за територією і населенням, займає третє місце в Україні. Натеper в області під охороною держави знаходиться 1360 пам'яток архітектури, в тому числі 87 пам'яток національного значення, переважна більшість яких - це пам'ятки дерев'яної і мурованої архітектури, та пам'ятки житлового і громадського будівництва, зосередженого, в основному, в історичних містах. Це, зокрема такі давні і цінні пам'ятки як церква Пантелеймона під Галичем (XII ст.), церква Святого Духа з мистецьким іконостасом в Рогатині (XVI ст.), Манявський Скит (XVII ст.), дерев'яні гуцульські і бойківські храми відомі далеко за межами України (додаток А).

Церква святого Пантелеймона — церква романського стилю в Україні, в селі Шевченкове, Івано-Франківської області. Єдиний і найстаріший із храмів Галицько-Волинського князівства, що зберігся до сьогодні. Пам'ятка архітектури національного значення. Монументальна хрестобанна церква зі зразками вишуканого білокам'яного різьблення і численними малюнками та графіті на стінах. Розташована поблизу сучасного Галича. Належить Українській греко-католицькій церкві. Збудована 1194 року волинським князем Романом Мстиславичем як православна церква. Названа на честь святого Пантелеймона. У XIV столітті перетворена на римо-

католицький храм святого Станіслава. З 1595 року належала Ордену францисканців. Реставрувалася у 1926 і 1998 роках. Наприкінці XX століття передана греко-католикам. Входить до складу Національного заповідника «Давній Галич».

У 1194 році на під'їзді до Давнього Галича, на Виноградній горі, князь Роман Мстиславич побудував величний храм. Тепер ця місцевість лежить в межах села Шевченкове (колишній Станіслав) знаходиться за 7 кілометрів на захід від Галича у місті впадіння річки Лімниці до Дністра. Храм був освячений ім'ям Святого Пантелеймона, на честь діда Романа Мстиславича київського князя Ізяслава, християнське ім'я якого Пантелеймон.

У другій половині XIII століття Галич втратив столичний статус і храм почав занепадати. Приблизно через століття церква перейшла до католиків, які перетворили її на катедральну церкву святого Станіслава. Цю назву пам'ятка зберігала до 1912 року. Двічі на рік — 8 травня (день св. Станіслава) і 9 серпня (день св. Пантелеймона) — тут відбувалися богослужіння.

1575 року храм зруйнували татари і він стояв пустою 20 років.

1595 році церкву передали францисканцям, які у 1598—1611 роках перебудували її на барокову базиліку, а також розбудували біля неї монастирський комплекс і оборонні вали. В цей же час на осі головного входу до храму було зведено дзвіницю.

1676 року храм постраждав під час походу на Галич турків. Великої шкоди пам'ятці завдала пожежа 1802 року та гарматний обстріл в часи Першої світової війни.

Під час реставрації 1926 року церкві майже повернули її попередній вигляд, за винятком сигнатурки. Невідреставрованим залишився й головний портал. В інтер'єрі храму зі стін зняли штукатурку і відслонили тесаний камінь. Власне тоді на нижній верстві тиньку було виявлено сліди фрескового живопису, а на кам'яних блоках — графіті.

Візит до храму у 1991 році кардинала УГКЦ Івана Мирослава Любачівського дав поштовх до відродження святині.

У 1998 році церкву було знову реставровано і вона отримала сучасний вигляд — максимально наближений до вигляду традиційних білокамінних храмів княжої доби. Того ж року її було переосвячено в греко-католицький храм.

У 1909 році Й. Пеленський, обстежуючи церкву Пантелеймона, знайшов на її фасадах численні написи XIII-XVII ст. Один із них містить дату, що відповідає 1194 р. і свідчить про побудову церкви раніше цієї дати. Цей напис міститься на південному фасаді церкви, біля третього пілястра на висоті 1,50 м від землі. Текст напису складається з 8 рядків, видряпаних на кам'яному блоці гострим предметом. Після його розшифровки, дослідник зробив висновок, що засновником храму був Галицько-Волинський володар Роман Мстиславич, який на честь свого діда, київського князя Ізяслава, християнське ім'я якого Пантелеймон, збудував цю церкву.

Стратиграфічні спостереження на окремих ділянках території церкви показують, що церква св. Пантелеймона була споруджена на малоосвоєній або неосвоєній у раніші часи території. Дотепер не визначений статус храму — була це монастирська церква (про що може свідчити характерну для цистерської архітектури побудову храму), чи двірська княжа церква нової замиської резиденції Галицьких князів.

Д-р Олександр Головка припускає, що в храмі міг бути похований князь Роман Мстиславич, який мав неподалік свою резиденцію.^[1]

У споруді церкви Святого Пантелеймона переплелися риси давньоруської і романської архітектур. Вона являє собою чотиристовпний хрестовобанний храм, в якому на підпружних арках, що спираються на стовпи, здійснюється кругла баня з купольним завершенням.

Найбагатшим за формою і декором є західний портал. Він значно виступає за площину фасадної стіни і своїми формами нагадує перспективні портали в романській архітектурі Західної Європи. Портал оздоблюють дві пари колон з капітелями. Фустиколон, які ближчі до входу, оздоблені посередині вузлами. На краях плінтусів, що під базами, вирізьблені так звані «жаби». Ці колони автентичні, вони єдині не були зруйновані артилерійським обстрілом 1915 року.

Південний портал більш стриманий щодо скульптурного декору, але його архітектурне вирішення таке, як і західного. Формі уступів відповідає форма архівольту.

Апсиди декоровані тонкими півколонками, на які спирається аркатурний пояс. Різьблені капітелі центральної апсиди мають розмаїтий малюнок. Ці капітелі й аркатурний фриз автентичні.

- Західний фасад
- Знаменитий різьблений західний портал
- Баня з купольним завершенням
- Апсидна частина

Дзвіниця

Вежа-дзвіниця – квадратна в плані, двоярусна, з наметовим дахом. Дзвіницю збудували одночасно з перебудовою церкви францисканцями на початку XVII ст. Тоді вона була частиною західної лінії оборонних валів, які оточували колишній монастир. Нижній ярус слугував в'їзною брамою, верхній — оборонною вежею та дзвіницею. Через рів, що був розташований перед валами, до брами вів звідний міст. Вежа-дзвіниця стоїть на фундаментах, які викладені з тесаних блоків, які вірогідно залишились, ще від часу перебудови церкви на базиліку. Стіни вежі муровані з цегли і незначної кількості опоки.

Церква Святого Духа у Рогатині (Рогатинська Святодухівська церква, більш правильна назва Церква Зішестя Святого Духа, як це підписано в іконостасі церкви) — найстаріша збережена в Україні дерев'яна церква, у місті Рогатині Івано-Франківської області, пам'ятка народної архітектури та монументального мистецтва національного значення. Нині (2000-ні) використовується як музейний заклад, офіційна назва «Музей-пам'ятка дерев'яної архітектури і живопису XVI—XIX століть», складова (разом із художньо-краєзнавчим музеєм) Музейного комплексу в місті Рогатині, що є філіалом обласного художнього музею. Завідувачем музейного комплексу у місті Рогатині-філії Музею мистецтв Прикарпаття є Петрів Тетяна Василівна https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0_%D0%A1

21 червня 2013 року на 37-й сесії Комітету Світової спадщини ЮНЕСКО, що проходила у Камбоджі, Церква Святого Духа, разом з іншими дерев'яними церквами карпатського регіону, була включена у список світової спадщини ЮНЕСКО.

Церква Святого Духа стоїть на невеличкому підвищенні в західній частині Рогатина, в межах колишніх оборонних укріплень. Завдяки малоповерховому характеру навколишньої забудови церква відіграє роль архітектурної домінанти.

Церква Святого Духа в Рогатині побудована, імовірно, в 1-й половині XVII століття, хоча й дотепер офіційно датується 1598 роком — ця дата була віднайдена в інтер'єрі церкви на північній стіні центрального зрубу (нави) і прочитана парохом церкви о. Іполитом Дзеровичем наприкінці XIX століття^[6]. Попри розбіжність у думках вчених і дослідників храму щодо дати його спорудження, рогатинська Церква Святого Духа є одним із найдавніших дерев'яних храмів України.

При церкві діяло одне з перших в Україні церковних братств, коштами якого створено унікальний ренесансно-бароковий іконостас, що датується 1650 роком та є одним з трьох найстаріших, збережених до нашого часу, іконостасів України. У 1656 році братству при церкві Святого Духа в Рогатині львівським єпископом Арсенієм Желиборським надано диплому.

У 1760 році здійснений перший повний опис церкви, — складений візитатором о. Миколою Шадурським. 1800 року Рогатинська церква Святого Духа стає дочірною парохії Різдва Пресвятої Богородиці в Рогатині. У XIX столітті до бабинця прибудовано дзвіницю.

У 1885 році художник Юліан Макаревич реставрував іконостас церкви, після чого він експонувався на археологічно-етнографічній виставці у Львові. А 1895 року здійснювалась реставрація храму під керівництвом львівського архітектора М. Ковальчука на виділені Галицьким сеймом 2 000 злотих.

На початку XX століття в результаті ремонту даху змінено форму маківки нави та форму даху вівтаря.

У 1941 та вже по війні проводились ремонтні роботи на гонтовому даху церкви. У 1963 році Святодухівську церкву включено до Державного реєстру пам'яток архітектури національного значення постановою № 970 РМУ від 24 серпня 1963 року під охоронним номером 243.

У 1980—82 роки у пам'ятці проводились ґрунтовні реставраційні роботи під керівництвом архітектора Івана Могитича, і вже наступного (6 серпня 1983 року) в храмі було відкрито відділ (нині філіал) Івано-Франківського художнього музею.

У 1999 році було здійснено заміну гонтового перекриття церкви і дзвіниці.

Від 2004 року Рогатинська Святодухівська церква-музей ввійшла до Музейного комплексу міста Рогатин (філіал Івано-Франківського обласного художнього музею), що був започаткований на базі власне музею-пам'ятки церкви Святого Духа та відновленої садиби відомого громадського діяча 1-ї половини ХХ століття — Миколи Угриня-Безґрішного.

У 2006 році Управлінням туризму і культури Івано-Франківської ОДА разом з Львівським філіалом Національного науково-дослідного реставраційного центру України (директор Мирослав Откович) розроблено триетапний проект збереження Святодухівської церкви. Так, перший етап передбачав обстеження, дослідження, часткову реставрацію, заміри вологості деревини, стін і підлоги, а також ікон. У його рамках, зокрема, було проведено ентомологічні обстеження, в результаті яких виявлено діяльність двох видів жуків-деревогризів червононогий точильник (родина Жуки-точильники) і фіолетовий вусач (родина Вусачі); мікологічні обстеження з метою ідентифікації грибних культур та підбору антисептиків; обстеження температурно-вологісних показників.

Навесні 2007 року відреставровано намісні ікони іконостаса 1650 року «Христос-Пантократор», «Богородиця-Одигітрія», «Старозавітна Трійця» (усунення забруднень та потемнілої лакової плівки), а також здійснено пробну хімообробку трьох фрагментів стін церкви (північна стіна нави, північна стіна бабинця, південна стіна бабинця) проти жука-деревогриза. Наприкінці цього ж (2007) року Рогатинським відділом містобудування та архітектури спільно із

музейними працівниками було складено акт обстеження технічного стану пам'ятки архітектури — церкви Святого Духа, на основі якого у 2008 році Міністерство архітектури та містобудування виділило частину коштів, потрібних для ліквідації аварійного стану та проведення реставраційно-ремонтних робіт. Таким чином, у 2008 році проведено хімообробку проти жука-деревогриза частини північної стіни нави та північної стіни бабинця з метою забезпечення довготривалого біо- та вогнезахисту конструктивних елементів церкви. Працівники ЛФ ННДРЦУ використовували водні розчини, які одночасно мають властивості антипіренів і консервантів. Також протягом 2007—08 років відреставровано ікони: «Іоанн Хреститель з житієм», чотири «Апостоли», Пристоячі «Богоматір та Марія Клеопова», «Іоанн Богослов і воїн Лонгин» та 2 стародруки.

16 серпня 2008 року відбулась урочиста академія з нагоди 25-ї річниці відкриття музею у церкві Святого Духа.

Улітку 2009 року Церква Святого Духа з міста Рогатин увійшла в перелік 8-и пам'яток дерев'яної сакральної архітектури України, які запропоновано внести до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

29 вересня року 2009 року Національний банк України ввів в обіг пам'ятну монету «Церква Святого Духа в Рогатині».

У теперішній час (2000-ні) у експозиції пам'ятки-музею представлено автентичний іконостас 1650 року, ікони старого іконостаса кінця XVI століття, ікону монастирського типу «Іоанн Хреститель з житієм» (середина XVI століття), ікони XVII—XIX століть з церков Рогатинщини, а також вироби з каменю, дерев'яні скульптури та свічники, стародруки^[14].

У червні 2013 року у рамках проекту «Музеї онлайн» сайту «Україна Incognita» було створено віртуальну екскурсію з аудіосупроводом церквою Святого Духа в Рогатині. Вперше в Україні церква, що увійшла до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, представлена у віртуальному фонді українських музеїв.

Церква Святого Духа — дерев'яна, тризрубна, одноверха, з квадратним центральним зрубом, гранчастим п'ятистінним вівтарем та подовженим бабинцем. Центральний зруб перекритий квадратним верхом з двома залами.

Незважаючи на існування різних точок зору на дату зведення споруди (1598, 1644—1645, 1648 рр. тощо), її можна віднести до архаїчних пам'яток дерев'яної архітектури Галичини.

І хоча первісний вигляд церкви дещо змінено у XIX столітті — прибудовою дзвіниці, а також влаштуванням над центральним верхом додаткового восьмерика з аркадною сигнатуркою та струнким восьмигранним наметом у завершенні, визначальні риси цього класичного зразка найдавніших українських дерев'яних храмів залишилися майже без змін.

Композиційну основу пам'ятки становлять монументальний четверик нави з шестигранними зрубами бабинця й вівтаря, а також приставлена до західної стіни бабинця каркасна дзвіниця квадратної в плані форми. Триярусна наметова дзвіниця й, особливо, центральний об'єм церкви з розвиненим двозаломним чотиригранним верхом помітно домінують у загальній композиції споруди, в той час як невисокі приміщення бабинця та вівтаря під дво- і п'ятисхилим дахом відіграють другорядну роль. Незважаючи на відмінність окремих частин пам'ятки за висотою, формою та розмірами в плані, всі вони сприймаються як єдине ціле. Цьому сприяють вдало знайдені співвідношення поміж ними та влаштування по периметру будівлі розлогого піддашся на фігурних кронштейнах [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%94%D1%83%D1%85%D0%B0_\(%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%94%D1%83%D1%85%D0%B0_(%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD)) - cite_note-15.

Первісно дубові зруби церкви були розписані народними малярами. В інтер'єрі пам'ятки зберігся п'ятиярусний іконостас, споруджений 1650 року заходами і коштом Рогатинського братства.

Іконостас має врівноважену архітектонічну будову, пишно декорований поліхромним орнаментальним різьбленням. Іконографічна програма живопису укладена за активної участі братства: в іконописні зображення введено нові для

українського мистецтва теми й образи. Святковий емоційний лад іконостаса, живопис якого позначений глибиною ідейного змісту, силою образних характеристик, декоративністю, породжений волелюбним піднесенням і перемогами на початку національної революції 1648—1676.

До найкращих ікон церкви належать композиції на дияконських вратах («Архангел Михаїл» і «Мельхіседек»), намісні ікони Христа і Богоматері, сцени цокольного ярусу.

Церква є однією з найвидатніших пам'яток галицької школи дерев'яної архітектури, а Святодухівський іконостас, в якому втілено гуманістичне сприйняття дійсності та естетичні норми ренесансного мистецтва, належить до визначних надбань як українського, так і світового мистецтва. Згідно з переказами, на початку XVI століття Настя Лісовська, майбутня правителька Османської імперії Роксолана часто приходила молитись до церкви Святого Духа, адже тут священиком був її батько — отець Гаврила Лісовський.

Скит Манявський (Український Афон, Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир) — православний монастир, заснований Йовом Княгиницьким у 1606 р. біля села Манява (Богородчанський район, Івано-Франківська область), пам'ятка архітектури початку XVII ст.

Манявський Скит являє собою аскетичний чоловічий монастир східного обряду, визначний осередок духовності, культури і мистецтва України. Колись Скит налічував близько 200 ченців і десятки підпорядкованих монастирів у Галичині, Буковині та Молдові. Був одним із осередків культурного життя в Галичині. Мав велику бібліотеку, славився головним іконостасом, виконаним українським живописцем Йовом Кондзелевичем. Пізніше, після закриття монастиря в 1785 р., іконостас знаходився в церкві с. Богородчани, з 1924 р. іконостас перебуває у Національному музеї у Львові ім. Андрія Шептицького.

Споруди храмів, келій, господарських приміщень виконані з каменю і є класичним зразком церковної архітектури XVII – XVIII ст. На території Скиту збереглися: монастирська вежа–скарбниця, церква св. Бориса і Гліба, підземна церква архистрига Михаїла. У Манявському Хресто–Воздвиженському

монастирі зберігається чудотворна ікона Божої Матері «Ізбавительниця», написана 1788 року на горі Афон та передана 2003 року до Манявської обителі архимандритом Філагрієм (Камінським).

У 1980 році було відкрито історико-архітектурний музей. 28 травня 1998 року було відкрито Манявський Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир.

Святе місце з цілющою, за повір'ями, джерельною водою знаходиться у мальовничому карпатському міжгір'ї з оздоровчим мікрокліматом, первісною дикою природою.

Засновником та першим ігуменом (настоятелем) монастиря був Йов (Іван) Княгиницький (1550—1621), родом з м. Тисмениці — один з плеяди видатних представників церкви, котрі активно займалися богослужбовою і культурно-просвітницькою діяльністю. Разом з Іваном Вишенським та Захарією Копистенським у 1606 році створено чернечу общину (громаду). Роки заснування Скиту Манявського — 1606—1785.

У 1620 р., пізніше в 1748 році Скит отримав ставропігію від Константинопольського патріарха — це означало, що монастир не підлягав ні Львівському єпископу, ні Київському митрополитові, а був підлеглим безпосередньо Константинополю.

З 1621 р. монастир був обнесений кам'яним муром з трьома оборонними вежами, за якими ховалися жителі навколишніх сіл під час нападів турків і татар. У 1628 році на Київському соборі удостоєний звання прота — головуєчого монастирів воєводств Руського (Галицького), Белзького і Кам'янець-Подільського. Скитові підпорядковувалось тоді 556 інших монастирів. У 1785 р. був закритий австрійським урядом в рамках релігійної реформи імператора Йозефа II.

Скит — духовний трибунал на вибір митрополитів на Львівську кафедру та видання богослужбових книжок (приклади з Йосипом Тисовським та Кирилом Ставровецьким). На початку XVIII ст. Скит на Унівському соборі беззастережно прийняв унію, але на короткий термін, бо втрачав ставропігію. Окрім православних молдавських покровителів, благодійниками і причетниками, а то й

ченцями Скиту були Касіян Сакович, Кирило Ставровецький, Йов Залізо (Почаївський), Василь Туркул та ін. Монастирський цвинтар (великий площею і досліджений лєнінградськими вченими на початку 80-х років) став місцем вічного спочинку для тисяч віруючих християн різних конфесій та ченців Скиту.

На думку вчених, саме у Скиті Манявському поховано гетьмана Івана Виговського, оскільки він особисто просив про це за життя, і навіть убивця Маковський погодився «відіслати тіло в маєток у Руду» і як «русина по-руськи поховати». Тут, у Галичині, в Руді або в Скиті, біля чоловіка Івана Виговського, ймовірно, похована і його дружина Олена Статкевичівна. В 30-х роках робилися спроби розшукати могилу гетьмана, але останків не виявлено.

Як оригінальний експонат у Скиті залишилась надгробна плита, під якою були захоронені перші два ігумени: Йов Княгиницький та Феодосій. Крім того, в музеї зберігаються 6 давніх ікон і 5 копій з ікон Богородчанського іконостасу, хоругви, ризи, декілька хрестів, зразків рельєфної різьби та виробів з металу культового призначення.

Архітектурний монастирський комплекс будівель становить ансамбль кам'яних і дерев'яних споруд, обгороджених високою кам'яною стіною з вежами й бійницями — вдалий синтез гірського рельєфу і фортифікаційних забудов. Між схилами гір, покритих смерековим лісом, з трьох сторін омивається водами (потік Батерс) (Скитець) правої притоки річки Манявки. Колись це було місце для молитви, очищення, сповіді і причастя, а рівночасно надійне сховище в часи нападів кримських татар і турецьких агресорів. Майдан монастиря має підземні склепінчасті пивниці з потаємними виходами в гори, сполучними переходами між будівлями.

Блаженний камінь — це місце молитви й очищення від скверни, це перше житло — скит, де поселилися «перші апостоли карпатського Підгір'я». Кажуть, що цілюще джерело Блаженного каменя має такі ж властивості, як і води Люрду.

Блаженний камінь знаходиться майже на кілометровій відстані від мосту на р. Манявці, по лісовій дорозі, поряд зі Скитом, монастирським озером (1617 рік), далі гірською долиною на південний схід до критого дерев'яного місточка, на

піддашші якого був напис: «До Блаженного каменя — 300 метрів». Камінь — нагадує велетенський горган, ніби пащу застиглого динозавра або нішу (заглиблення 10×3 м), тобто типове давнє житло ченців, скит. З цього каменя віками витікала вода.

Українська Православна Церква Київського Патріархату на Помісному Соборі 15.07.2004 р. також канонізувала прп. Йова і Феодосія Манявських. День пам'яті 7 липня в день пам'яті Йоана Предтечі.

28 травня 1998 року було відкрито Манявський Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир Івано-Франківської єпархії УПЦ КП.

9 листопада 2013 року Високопреосвященний Іоасаф — митрополит Івано-Франківський і Галицький — звершив чин освячення новозбудованого Спасо-Преображенського храму скиту, після чого очолив у ньому відправу першої Божественної літургії. 18 лютого 2019 року до обителі привезли Томос про автокефалію ПЦУ.

В області є п'ять міст, що згадуються у давньоруських літописах. Серед них Тисмениця (1143), Снятин (1158), Тлумач (1213), Коломия (1240). Та найдавнішим є Галич, перша згадка про який відноситься до 898 р. Івано-Франківщина є батьківщиною оспіваних у "Слові о полку Ігоревім" князя Ярослава Осмомисла і княгині Ярославни, дівчини-патріотки з Рогатина, що увійшла в історію під ім'ям Роксолани і як дружина султана відіграла значну роль у політичному житті Туреччини XVI ст. Тут народились керівник опришківського руху О. Довбуш, сподвижник Б. Хмельницького С. Височан, письменники І. Вагилевич, В. Стефаник, М. Черемшина, Л. Мартович, мистецтвознавець С. Гординський, композитор А. Кос-Анатольський, художники Я. Пстрак та В. Касіян, скульптори М. Бринський та Г. Крук, провідні діячі національно-визвольного руху Д. Вітовський та С. Бандера.

Окрім названих історико-культурних пам'яток область багата на пам'ятки архітектури, музеї і має значний етнографічний потенціал.

Маючи таку давню історію, яка багата на визначні події, Івано-Франківщина не може бути бідною на різноманітні культурно-історичні пам'ятки.

Тільки на території Карпатського національного природного парку збереглося 9 церков XVI-XX ст. ,збудованих у традиційних формах, які належать до гуцульської школи - церква Різдва (1615 р.) у смт Ворохта, церква Чуда св. Михайла (1844 р.), церква XIX ст. у м. Яремча, церква Анни (1872 р.) у с. Бистрець Верховинського району, Дмитрівська церква (1840 р.) у с. Кременцях.

На території області збереглися руїни чотирьох замків: замку XVI ст. у с. Пнів Надвірнянського району, замків XVII ст. у с. Раковець та Чернелиця Городенківського району та руїни Старостинського замку XVI-XVIII ст. у м. Галичі (додаток Б).

З підніжжя Страгори добре видно, як осторонь від міста Надвірна самотньо стоїть сіра споруда — найпам'ятніша з усіх міських, завдяки якій, власне, і виникло саме поселення, яке і започаткувало Надвірну. Це і є **Пнівський замок** — найсильніша твердиня Покуття до виникнення Івано-Франківська

Подібні будівлі почали виникати після поступового занепаду та розпаду Галицько-Волинського князівства, яке, розорене численними монголо-татарськими ордами, не могло відновити своєї колишньої могутності. Цим скористалися польські феодали, які у XIV ст, незважаючи на впертий опір місцевих жителів, захопили Галичину.

Шляхом будівництва своїх оборонних твердинь, місце для яких ретельно вибирали та враховували ряд інших чинників, завойовники за всяку ціну намагалися тут закріпитися. Більше того, польські королі щедро роздавали галицькі землі своїм васалам. Так, у 70-х роках XIV ст. Владислав Опольський за "відданість польській короні та вірну службу надав привілей на володіння значною частиною Покуття аж до берегів Чорної (Надвірнянської) Бистриці феодальному роду угорського походження Куропатвів гербу Шренява (за Каспером Несецьким — Ястребець, який для зміцнення своєї влади у цьому куточку Прикарпаття і звів замок, котрий відомий як Пнівський. У XVI ст. замок уже стояв.

Замок зведений у тому місці, де карпатські хребти найдалі вклинюються в передгір'я, і стоїть поблизу Страгори. Страгору з її двома вершинами добре

видно здалека і вона здавна служила орієнтиром. Мимо гори, а можливо, через її двоголову вершину, проходив давній торговий шлях (частина відомого транскарпатського), який далі, ймовірно, вздовж русел рік через гори тягнувся на Закарпаття й Угорщину. Замок таким чином надійно прикривав собою в цьому місці вхід у гори. Подорожні, мандрівники і купці, проїжджаючи в цьому напрямку і зворотно, замку просто так уже минути не могли — тут створили митницю. Митниця приносила помітні прибутки магнатам і своїм вдалим розташуванням привертала увагу селян і ремісників до цього місця — вони осідали поруч. Селилися тут, поза замком, на дворі, замкові слуги, яким не знайшлося місця серед мурів. Так виникло поселення — теперішня Надвірна, яка згодом стала значним ремісничим центром. Тут проживали солевари, кушнірі, кравці, муляри, ковалі, які збували свої вироби по всьому Прикарпаттю. Населення міста весь час росло і на третю чверть XVII століття сягало майже 1000 мешканців (990 ос.). Місце для замку вибиралося також з умов запасів і можливостей видобування будівельних матеріалів, способу і шляхів його доставки, а також, що найголовніше, наявності дармової робочої сили. Замок зводився в основному руками підневільних селян великого і старовинного села Пнів (звідси і його назва — Пнівський замок), яке існувало уже на той час (вперше згадується в 1482 році).

Замок — велика, добре спланована і продумана фортифікаційна споруда, яка до будівництва Станіславської твердині (1662 р.) була найбільшою на всій території Прикарпаття. Він розташований на природному пагорбі, поверненому західною стороною до річки Бистриці Надвірнянської. Замок будували з великих тесаних брил гірського сірого каменю; здебільшого на внутрішніх боках стін використовували також червону цеглу. Мури зводились, перш за все, як оборонний об'єкт, а тому не дивно, що їх товщина сягала одного метра і більше. Зовнішні стіни ще масивніші і неприступніші — товщиною до 1,8 м. Твірних стін п'ять — замок у плані п'ятикутний і укріплений вежами, розміщеними по всьому периметру зовнішніх стін. Веж п'ять, всі вони різні за висотою, формою і призначенням. Кутових веж чотири: східна — кругла, північна і південна —

шестигранні, на захід дивиться напівкругла. На стику східної і південної стін — трикутний виступ з двома ярусами бійниць. Бійниці є також уздовж усіх стін та у вежах. Така кількість веж, а також їх помітний виступ за твірну лінію замку, дозволяла добре проглядати й обстрілювати простір вздовж усіх зовнішніх стін. Остання, п'ята вежа — в'їзна. В'їзд у замок здійснювали через підйомний міст, перекинутий через спеціальний рів, який наповнювався водою. Рів штучний; він тягнувся вздовж всієї південної стіни. Зі сходу обороноздатність замку посилювалася глибоким яром, на дні якого протікав потік. На захід природна височина обривається круто сама. Найбільш уразливий і незахищений замок з півночі але, не зважаючи на це, він був для того часу одним з найбільш укріплених та пристосованих до довготривалої облоги в усій Україні.

У 1745 році замок придбала родина магнатів Сенявських, пізніше — Цетнерів. Міць замку за довгі століття не раз випробовували. Замок покликаний був оберігати спокій, додавати впевненості, зміцнювати віру в своїх силах, давати відсіч чужоземним феодалам, які своє панування на Прикарпатті утверджували шляхом жорстокого гноблення українців. Коли гніт ставав нестерпним і терпінню приходив край, замок ставав об'єктом для нападу повсталого народу причиною його збуреного протесту. Народна боротьба на Надвірнянщині, як і в багатьох інших районах Східної Галичини і Буковини, набуває уже в XVI столітті особливих форм — поширюється опришківство. Саме опришки і вчинили перший успішний напад на пнівську твердиню. Це в 1621 році зробив не без допомоги селян і дворового слуги Степана Буклашка малочисельний загін буковинського ватажка Гриня Кардаша. Замок захопили і частково зруйнували. Опришки сповідували тактику блискавичної партизанської боротьби — залишатися надовго вони тут не могли і замок залишили. Але ні Надвірнянщина, ні Пнівський замок на довгі десятиліття не переставали бути в полі зору повсталих — тут діяли загони Нестора, Григорія Дранки, Василя Гліба.

Замок був взятий та сильно зруйнований повстанцями під командуванням Семена Височана восени 1648 року. Полковник Семен Височан в образотворчому мистецтві Прикарпаття

Побував тут і найвідоміший ватажок опришків Олекса Довбуш. За час його ватагування рух набув найбільшого розмаху (30-і — 40-і роки XVIII століття). У 1745 р. Довбушпідійшов до села Зелена, чим настільки стривожив і переполошив всю місцеву шляхту, що вона поспішно почала готувати замок до оборони. Та на Надвірну Довбуш не пішов. Якщо боротьба опришків носила локальний характер, то повстання козаків, розпочате в 1648 році, розлилося по всій Україні і переросло у народну війну. Хвиля боротьби докотилася і до Прикарпаття. Ще задовго до приходу козаків тут спалахує Покутське повстання, яке очолив уродженець села Вікторів теперішнього Галицького району, а згодом козацький полковник Семен Височан. П'ятнадцятитисячне військо повсталих, серед яких багато і селян Пнів'я, і міщан Надвірної, захоплює майже всі опорні пункти шляхти. Під їх натиском не устояв і Пнівський замок. Повстанці не тільки його захопили, але і сильно зруйнували. Після відступу селянсько-козацького війська проводять значні роботи з відбудови та укріплення замку. Замок відновили, але ненадовго — через рік його знову здобули козаки. Села і міста Прикарпаття ставали об'єктом нападів у часи татарсько-турецьких набігів і зазнавали, якщо ворогові вдавалося їх здобувати (а це траплялося дуже часто), страшних руйнацій. На відміну від багатьох міст, містечок і сіл, які були мало або й зовсім незахищеними, Пнівський замок вигідно відрізнявся, а тому нещастя його часто минало. Так сталося і в 1676 році. Напад тоді виявився особливо руйнівним — впало 13 замків, спустошили Манявський скит і поруйнували Галич, тисячі людей потрапили у тяжку неволю, а на місці багатьох містечок і сіл залишилися самі згарища. І хоч турки сильно пошкодили стіни, але ні штурмом, ні довготривалою облогою замком оволодіти так і не змогли. Після їх відходу його знову відбудували.

1668 року Пйотр Куропатва для відновлення замку отримав рішенням сеймику шляхти Галицької землі 1000 злотих. Часті перебудови, зміна господарів та зміна державних кордонів і напрямків торгових шляхів, розвиток військової техніки вели до поступового занепаду замку — він втрачає значення, важливого військового пункту і помітної оборонної одиниці. Його все активніше

перебудовують і пристосовують для інших цілей, але процес занепаду відвернути уже виявилось неможливо. Останні мешканці, чи ті, котрі тут служили, перебували в замку, ймовірно, до кінця XVIII століття А на початку XIX століття замок повністю спорожнів і його навіть починають розбирати.

Не зважаючи на руйнування та час, замок дійшов до наших днів. Найкраще збереглась північна стіна, яка не втратила своєї цілісності і первісної висоти, не проглядаються на ній і сліди пізніших мурувань. Зберігся навіть тиньк. Є тиньк і на круглій вежі, яка сполучає північну і східну стіни. Башта була високою і кількаярусовою. Перекриття між ярусами виконані з дерева. В стінах вежі є спеціальні місця, куди вкладали і кріпили колоди. Є і залишки самих колод. У доброму стані і східна частина. Викладена вона не тільки з каменю, але і з червоної цегли, використовуваної при перебудовах. Східна стіна дає найчіткішу уяву про різницю рівнів поверхні землі всередині замку та довколишньої території: зовнішня сторона стіни вдвічі вища, ніж внутрішня, а це наводить на думку, що в товщі землі всередині замку існувала невидима і прихована від зайвого ока підземна система приміщень. Зрештою, про це свідчать численні входи, які стрімко ведуть униз. У стіні є і вікна, перекинуті прольоти для яких виконані з кам'яних балок. Над вікнами виступає карниз. В інших стінах і вежах які збереглися значно гірше і в багатьох місцях потріскалися, розсунулися або ж і зовсім розсипалися, прольоти для вікон і входів зі сторони внутрішнього двору виконані технікою склепінь. У стінах мурів і особливо веж є велика кількість каналів розміщених у товщі кам'яного мурування, якими проходив дим. Таким способом в часи середньовіччя обігрівали приміщення. Наявність цих каналів, а також тинькування, вікон свідчить про те, що з самого моменту виникнення весь комплекс замку планувався і будувався не тільки як фортифікаційна споруда, але і використовувався для житла. Житлові приміщення були і у в'їзній вежі та розташовувались на другому поверсі. Сама вежа сильно пошкоджена, але арка в'їзних воріт уціліла. На фасаді в'їзної вежі збереглися ніші для моста та піднімальних ланцюгів.

Замок славився і великою кількістю підземних ходів, що також помітно посилювало його обороноздатність, особливо в часи облоги. Найкраще входи в підземелля збереглися в квадратній вежі. Скільки їх було, цих входів, в яких напрямках і куди вони вели — сказати тепер важко. Але до ще однієї цитаделі, круглої кам'яної вежі, розміщеної в зоні парку теперішнього міста, і званої в Надвірній «малим замком» (на відміну від великого — Пнівського), хід напевне був. Тепер уже назву «малий замок» не вживає ніхто. А ще була колись у місті довга мурована кам'яна стіна. Її вже немає. Залишені самі на себе, споруди не охоронялися, як слід не використовувалися, врешті-решт з часом зруйнувалися.

30 червня 2010 року Східна (кругла) вежа була зруйнована внаслідок повені. У 2018 році почалася реставрація Пнівського замку.

Раковецький за́мок — пам'ятка архітектури національного значення, фортифікаційна споруда XVII століття. Розташований у селі Раковець Городенківського району Івано-Франківської області.

Зведений галицьким підчаши́м Домініком Войцехом Бенявським (Беневським https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA - cite_note-1) гербу Радван у середині XVII століття. Будівництво завершене в 1660 році.

У 1657 році замок (на той час ще недобудований) витримав облогу козаків. Через десятиліття, у 1667-му, твердиню (також безуспішно) намагались штурмувати татари. Проте туркам двічі (у 1672 та 1676 роках) вдавалось її захопити і зруйнувати. Після відбудови Раковецький і сусідній Чернелицький замки стали важливими форпостами Речі Посполитої у війнах короля Яна III Собеського проти турків.

Наприкінці XVII століття там, де містився Раковецький замок, була переправа через Дністер, а в замку зберігалися запаси провіанту й амуніції. Саме тому цей важливий воєнно-стратегічний об'єкт ставав місцем військових сутичок.

В XVIII ст. замок втратив своє оборонне значення і слугував за житло. Під час Барської конфедерації в 1768 р. фортеця згоріла і вже ніколи не піднялася з

руїн. 1840 року власник Раковця Дверницький організував на території замку поташеву фабрику, але й вона невдовзі згоріла. Наприкінці того ж століття власником руїн став Шмоль Баран. З часом місцеві жителі розібрали рештки оборонних мурів для власних будівельних потреб. За окремими свідченнями ще в 60-х рр. XX ст. були навколо збереженої східної башти великі фрагменти оборонних мурів. На сьогодні зберігся лише невеликий фрагмент північно-західного муру і вежа.

Чернелицький замок — пам'ятка архітектури 17 століття у містечку Чернелиця на Івано-Франківщині. Замок почав будуватись між 1607 та 1636 роками згідно з ініціативою власницею Чернелиці, останньої з роду Язловецьких — Ядвіги, дружини ротмістра Анджея Белжецького.

Замок збудований коштом брацлавського воєводи Михайла Чарторийського у 1659 році. В 1672 та 1676 роках зазнав пошкоджень під час війни з турками (також татарами, волохами). По відбудові відігравав важливу роль під час польсько-турецької війни в 1685—1690 роках. Це була найбільша східна фортеця Речі Посполитої на правому березі Дністра. В часи молдавських походів Яна III Собеського замок був місцем зберігання провіанту і фуражу. Кілька разів тут зупинявся сам король.

Один із найактивніших учасників консерваторського уряду Галичини кінця 19 століття Олександр Чоловський так описував цю пам'ятку старовини:

На рубежі 18 — 19 століть замком володіли Ценські. У 1892 році тодішній власник замку Самуель Мосберг хотів замок перебудувати. Але розпорядженням Городенківського староства під загрозою покарання виконувати будь-які будівельні роботи заборонялось.

Останні власники мешкали в замку до вересня 1939 року. Прихід радянської влади змінив статус історичної пам'ятки, яка поступово перетворювалася на велику руїну.

Чернелицький замок займає квадратну ділянку площею 2 гектари і збудований за новою бастіонною системою. Його оборонні мури сягають 6–

метрової висоти, товщиною до 2,5 м, у них є бійниці для вогнепальної зброї. По кутах замку розташовані чотири гострокутні бастіони.

Всередині західного муру, який зберігся найкраще, розміщена двоповерхова в'їзна квадратна вежа з арочним проїздом, обрамленим білим каменем, покрита дахом. Це в'їздова вежа з брамою, яка архітектурно оздоблена і привертає до себе увагу. Її передній фасад прикрашений гербом «Погоня», вирізьбленим у камені. Місце, де був вирізьблений рік, пошкоджене.

Посередині висоти брами з правого боку є отвір для гармати, з лівого — вхід до льохів. Західний фасад брами прикрашений гербом «Пилява», що розміщений над кам'яними одвірками брами, біля герба — латинські літери E.S.X.C.W.B, що означали: «Єфросинія Станіславівська, княгиня Чарторийська, воєводина брацлавська (друга дружина Михайла Чарторийського)»

Галицький замок або Старостинський замок — замок у місті Галич, Івано-Франківська область. Руїни замку розташовані на високому пагорбі Галич гори на правому березі річки Дністер над містом — в минулому служив фортифікаційною спорудою оборонного значення.

Галицький замок споруджено в середині XIV ст. Однак його попередника вперше згадують 1114 р. як укріплену цитадель. Археологи вважають, що спочатку це була дерев'яна споруда, яка згодом переросла у міцний замок галицьких князів (XII—XIV ст.). Польський історик Є. Геленіуш у праці «Розмови про Польську Корону» розповідає: «Галич над самим Дністром має замок старовинний, про початки якого не говорять ні хроністи, ні традиції...» — а далі стверджує, що із занепадом столиці, «один тільки замок над Дністром нагадував давнє значення міста...» Про те, хто і коли знищив княжий дерев'яний замок точно невідомо. Знаємо тільки, що відбудова замку, як оборонного форпосту Галицького староства, розпочалася у середині XIV ст., після того, як Галичина і Західна Волинь відійшли до Польщі. Одні історичні джерела приписують будівництво дерев'яно-земляного замку Казимирові Великому, інші стверджують, що твердиню спорудив волинський воєвода — князь Любарт у 1350—1352 рр. У кожному разі відомо, що Галицький замок

відбудовували майже ціле сторіччя і з кінця XIV до XV ст. він був одним із найбільших в Галичині. Тоді його залога налічувала понад 1000 осіб. У замку було кілька десятків малих гармат, чимало вогнепальної зброї.

1436 року був наданий молдавському господарю Іллі I (після складання ним присяги на вірність польському королю Владиславу III Варненчику у Львові). Галицький замок 1490 р. штурмувала селянська армія під проводом Мухи.

1509 р. дерев'яний замок витримав облогу волохів під проводом господаря Молдавії Богдана III Сліпого. Одним з очільників оборони був дідич Рогатина Станіслав Ходецький.

Близько 1520 року замок було відбудовано за сприяння руського воєводи Отто Ходецького.

Наприкінці XVI століття замок згорів. На його місці звели нерегулярний за планувальною конфігурацією, наближений до трикутника замок з пісковика та цегли. Він складався з 2-х частин, розміщених на 2-х терасах:

- верхнього укріплення — власне замку,
- нижнього подвір'я, оточеного мурами з 5-ма баштами і 3-ма в'їзними брамами, додатково обнесеного земляним валом і глибоким ровом.

Протягом 1594—1621 рр. укріплення витримувало напади турків з татарами. З 1590 по 1633 рік на Галич 29 разів нападали татари з османами, найбільш руйнівними були напади 1594, 1612, 1624 років.

За описом 1627 року замок був оточений з трьох боків валами, на яких височіли п'ять оборонних башт (деякі з них були мурованими), і мав три в'їзні брами. Під час визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.) твердиню тримала в облозі армія Семена Височана, а влітку 1649 р. фортецю здобули війська Богдана Хмельницького. Після неодноразових спустошень і руйнувань необхідно було відновлювати і ремонтувати замкові будівлі.

Перебудову замку провів у XVII ст. галицький староста Анджей Потоцький, який виділив на це 42 243 злотих. У Постанові сейму від 1658 року зазначено, що А. Потоцький власним коштом відреставрував його: «від землі спорудив нові мурі і обвів їх шанцями і редутами чужоземним способом». План реконструкції

розробив італійський інженер, також офіцер піхоти коронного війська Франсуа Корразіні.

Перебудований замок мав трикутну форму, охоплював територію 1,7 га, мав 2 тераси, 3 муровані башти по кутах, 9 комор, архів гродських і земських актів, канцелярію, приміщення суду. В замку була каплиця св. Катажини (Катерини). Щоправда, А. Потоцький у 1659 році вимагав від державної скарбниці повернути кошти.

Наступного удару зазнав Галицький замок під час турецько-польської війни 1676 р. Війська під командуванням бейлербея ДамаскуІбрагіма-паші на прізвисько «Шайтан» взяли твердиню. Залога, якою керував комендант Лаховський (чи Ляховський), майже без бою віддала замок, вивісивши білий прапор, який турки пограбували, вибухом висадили у повітря частину оборонних стін, веж. Потім Ляховський за здачу замку був страчений з наказу короля Яна III.

Згодом замок відбудували; через розбудову нового міста-фортеці Станиславова галицька твердиня поступово втратила своє оборонне значення, запустила. Згідно з розпорядженням губернатора, 1767 р. частину вцілілих мурів розібрали, матеріал використали для будівництва міста біля пристані. Руїни, що залишилися від давньої фортеці, бовваніли над Галичем до кінця XX ст.

До наших днів від замку кінця XVI ст. дійшли руїни мурів 5-гранної наріжної (західної) башти на рівні 2-го ярусу, рештки оборонної стіни з бійницями. На території замку збереглися численні підвальні приміщення.

Нині Галицький замок охороняє держава. Згідно з Генеральним планом розвитку Національного заповідника «Давній Галич» на 2001—2015 рр., тут ведуть реставраційні роботи. У проекті реставрації цієї національної пам'ятки передбачено відновити вцілілі мури, південнозахідну вежу та каплицю св. Катерини, відтворити оборонну стіну між вежею і каплицею.

Цікавими в області є пам'ятки промислового та інженерного будівництва, у першу чергу - це унікальна доменна піч поч. XIX ст. в урочищі Ангелів (поблизу с. Ясеня) Рожнятівського району; солеварні кін. XIX - поч. XX ст. в м. Долині та

Болехові - єдиний на Україні приклад солеварних споруд, що збереглися до тепер, а також пивзавод 1767 р. у м. Івано-Франківську.

З інженерних споруд слід назвати залізничні кам'яні арочні мости у Ворохті, металевий міст через Дністер у Галичі та ін.

Цікавою є пам'ятка архітектури **Астрономічна і метеорологічна обсерваторія** на вершині Піп Іван, також звана умовною назвою Білий Слон — колишня обсерваторія на горі Піп-Іван; найвище розташована споруда в Україні, в якій постійно жили й працювали люди (2028 м над рівнем моря). Діяла в 1938—1941 рр.

Розташована на території Верховинського району Івано-Франківської області. Площа приміщень будівлі становила 554 кв.м, об'єм - 4796 куб.м. Площа забудови становить 816,26 кв.м

Після Першої світової війни у Польщі постало питання про будівництво нової обсерваторії, бо існуюча Варшавська обсерваторія ставала все менш придатною для астрономічних спостережень.

У 1935 інженер, генерал Леон Бербецький від імені Ліги протиповітряної оборони держави (LOPP) запропонував директорів астрономічної обсерваторії Варшавського університету М.Каменському організувати астрономічний відділ у метеорологічній обсерваторії, яку планували збудувати у Карпатах, на вершині гори Піп-Іван. Того ж року командування протиповітряної оборони Польщі за результатами оголошеного ним конкурсу схвалило проект будівництва обсерваторії архітекторів К. Марчевського та Й. Погоського.

Будівництво розпочалося влітку 1936 року. Урочисте відкриття обсерваторії у 1938. Обсерваторія зводилася переважно з використанням місцевого будівельного матеріалу — каменю-пісковика, що здешевлювало і спрощувало будівництво. Робочу силу складали теж переважно місцеві мешканці сіл. Камінь на гору підвозили кіньми чи несли в руках, на спині. Так само транспортували інші будівельні матеріали, обладнання, доставлені залізницею до найближчої станції Ворохта (70 км від будівельного майданчика). Багато зусиль було

витрачено на перенесення до вершини гори Піп-Іван 33 скринь із елементами купола та іншими деталями. Найбільша з них важила 950 кг.

Стіни обсерваторії, що побудована у стилі конструктивізму, складені із пісковика і сягають 1,5 м товщини на рівні цокольного поверху та 1 м — на рівні верхніх поверхів. Для утеплення приміщення з внутрішньої сторони між тиньком і кам'яною кладкою закладено прошарок просмоленого корку. Споруда має два поверхи зі східної сторони, і 5 — із західної. Її двосхилий дах був покритий мідними листами. З південної сторони розташована ротонда, де розміщувався телескоп.

Урочисте відкриття «Астрономічно-метеорологічної обсерваторії імені маршала Юзефа Пілсудського Ліги протиповітряної оборони Польщі» відбулося 29 липня 1938. Вона складалася із 43 кімнат і має 57 вікон. Серед них — конференц-зал, помешкання керівника обсерваторії, інші житлові приміщення, їдальня, кабінети, зал для метеоінструментів тощо. У підвалі обладнали акумуляторну та котельню.

Керівником обсерваторії був виходець із села Микуличина Владислав Мідович. Тут же він і жив разом із дружиною та сином. Ще кілька осіб допоміжного технічного та наукового персоналу забезпечували постійні астрономічні та метеоспостереження. В обсерваторії постійно перебував загін польських прикордонників.

Перше обсерваційне фотографування новим апаратом виконав 1937 року Мацей Беліцький. Йому вдалося отримати 4 фотографії планетоїда Інтерамня. Кількома місяцями пізніше було зроблено дві фотографії комети Юрофф-Ахмаров-Гассель. Отримані таким чином дані були опубліковані у журналі Варшавської обсерваторії у 1938—1939 рр.

Навесні 1939 року до роботи в обсерваторії приступив доктор Володимир Зон. Він фотографував зірки у двох кольорах, які вирізнялися інтенсивністю свічення на чорно-білих фотознімках. Робота проводилася з зорями, що населяють Чумацький Шлях. Недопрацьований матеріал доктора Зона, що зберігався у Варшаві, загинув під час Варшавського повстання 1944 року.

У квітні 1939 року до обсерваторії прибув магістр Стефан Щирбак для проведення астрономічної роботи (за дорученням професора Камінського). Тоді він здійснив близько 70 візуальних оцінок яскравості змінних зірок, виконав серію малюнків з обертання Марса, визначив 6 позицій комети Брукса. Він витратив близько 20 годин на пошук нових комет за допомогою 80-міліметрового телескопа. Стефан Щирбак виконував спостереження в обсерваторії, де й загинув у період воєнних дій.

Після початку Другої Світової війни працівники обсерваторії евакуювали найцінніше обладнання, яке потрапило до Будапештської астрономічної обсерваторії, потім до Відня, звідки повернулися до Польщі після війни. Змонтований трилінзовий об'єктив перебуває в Сілезькому планетарії.

Після звільнення Західної України радянськими військами у вересні 1939 р. обсерваторія постановою Ради народних комісарів УРСР 2 січня 1940 р. була передана до відання академіка Академії Наук УРСР Олександра Яковича Орлова, що було потім підтверджено додатковими рішеннями Гідрометеорологічного комітету РНК СРСР від 25 лютого 1940 р. З весни 1941 р. і до німецької окупації обсерваторією керував Михайло Карпович Коростаренко. Тут здійснювалась деяка науково-спостережна діяльність. Після нацистської окупації наприкінці 1941 року будинок обсерваторії зайняли угорські війська, які обладнали тут спостережний пункт. Німці вивезли металеві частини астрографа до Львова, де до останнього часу вони зберігалися у фізичному корпусі Львівського університету (на вул. Кирила і Мефодія).

Після повторного звільнення 1944 року було прийнято остаточне рішення, згідно з яким обсерваторію визнано зруйнованою (протокол № 23 АН УРСР від 29.12.1944 р.)

По війні приміщення було покинуте, і місцеві мешканці розтягли з нього все, що мало якусь цінність, зокрема, мідні листи з куполу та даху обсерваторії. З них вони зробили великі чани, в яких варять сир на навколишніх полонинах.

У жовтні 1996 року в м. Яремче відбулася науково-практична нарада «Метеоролого-астрономічна обсерваторія на горі Піп-Іван», в якій взяли участь

представники різних установ України і Польщі. На нараді обговорювалася можливість відбудови та відновлення діяльності обсерваторії. Протокол намірів наради було направлено до урядів України і Польщі.

Івано-Франківська філія інституту «Укрзахідпроектреставрація» виконала архітектурно-археологічні обміри, інженерні обстеження, технологічна лабораторія — роботи з обстеження складу будівельних матеріалів та розчинів, які використовувались при спорудженні будівлі. На замовлення Головного управління будівництва і архітектури обласної держадміністрації виконані робочі креслення ремонту та реставрації обсерваторії. Але досі не визначено функціональне використання обсерваторії.

Дехто запевняє, що тут вигідно було б заснувати інститут природничих наук; професор О.Адаменко пропонував створити туристичний центр. Була пропозиція у відреставрованому будинку обсерваторії розмістити інститут лікарських рослин (у тутешній флорі налічується понад 1000 видів рослин, в тому числі лікарських). Астрономічна обсерваторія Львівського університету вважає за необхідне відновити високогірну станцію для проведення метеорологічних, астрономічних, екологічних, біологічних і сейсмічних досліджень.

За участю провідних науковців України та Польщі, представників органів місцевої влади та проектно-будівельних організацій у 2002 році було проведено три науково-практичні семінари-наради з питань вироблення концепції відновлення та діяльності вищезгаданої обсерваторії. На першій науково-практичній конференції, яка відбулася у Яремчі 24 січня 2002 року, була створена Наукова рада з питань відновлення обсерваторії. Ця споруда одночасно могла б використовуватися не тільки як науковий, але й як екскурсійно-туристичний об'єкт. Польські науковці звернулися з відповідним запитом до органів влади Республіки Польща та отримали схвалення щодо продовження роботи над проектом.

На початку жовтня 2002 року голова Івано-Франківської обласної держадміністрації Михайло Вишиванюк надіслав Президентові Л.Кучмі листа

про необхідність підтримати ідею відбудови і відновлення роботи обсерваторії. Наприкінці листопада 2002 року на адресу Вишиванюка надійшов лист від першого заступника глави Адміністрації Президента України Валерія Хорошковського про те, що «розглянуто та визнано слушними пропозиції ОДА щодо необхідності винесення на рівень міжурядових переговорів питання відновлення астрономо-метеорологічної обсерваторії, розташованої на вершині гори Піп Іван у Верховинському районі Івано-Франківської області». З цього приводу Міністерству закордонних справ України було дано відповідне доручення.

Протягом 1998–2010 років було проведено 12 літніх українознавчих експедицій до обсерваторії на гору Піп Іван і на основі доступних літературних джерел та одержаних експедиційних матеріалів було здійснено історичну реконструкцію будівництва цієї споруди.

2010 року було повідомлено про виділення Україною 900 тис. грн. на підготовку проектно-кошторисної документації Польсько-українського центру академічної молоді у селі Микуличин (при загальному кошторисі робіт близько 48 млн грн.; спільний проект Варшавського та Прикарпатського університетів). У рамках цього проекту планували також провести реконструкцію обсерваторії на горі Піп Іван ^[6].

Незважаючи на 50 років запустіння та руйнації, фундаменти та стіни будівлі збереглися у задовільному стані. Необхідно поновити дерев'яні перекриття, столярні вироби, дах, виконати заново все інженерне забезпечення. Але перш за все потрібно відновити дорогу від лісництва у присілку Явірник до обсерваторії.

У м. Рогатин стоїть **Церква Різдва Богородиці**, XV-XVI ст.— український греко-католицький храм у місті Рогатині Івано-Франківської області; одна з найдавніших культових споруд України, у якій змішались різноманітні архітектурні стилі (головно готика і бароко); цінна пам'ятка культурної і сакральної спадщини.

Споруда рогатинської Церкви Різдва Пресвятої Богородиці є традиційним храмом з двома опорами-стовпами і готичним нервюрним склепінням.

На фасадах церкви — контрфорси, що на рівні склепінь з'єднуються арками.

До західного фасаду пізніше прибудовано бароковий портал на двох круглих колонах та кам'яні сходи.

Численні перебудови храму визначили його зовнішній вид, у якому творчо переплелися елементи готичної та барокової архітектури.

Щодо дати зведення Церкви Різдва Пресвятої Богородиці в Рогатині немає спільності думок серед вчених-дослідників. Вважається, що храм є однією з найдавніших культових споруд у країні, і будувався вже у XII—XIV століття, тобто походить з часів Галицького князівства.

А в рукописній «Хроніці міста і церков у Рогатині», яку зладнав у 2-й половині XIX століття Дмитро Бідненький, автор, ґрунтуючись на йому доступні джерела, зазначав:

Однак, більшість сучасних науковців дотримується резонного погляду, що храм будувався і отримав свій теперішній вигляд у XV—XVIII століттях. Відомо також, що церква тричі горіла, і відбудовували її щоразу з деякими змінами як зовні, так і в інтер'єрі.

Церковне братство (відоме як Рогатинське братство) своїм клопотом спорудило в 1642 році храмовий іконостас, який виконав львівський майстер Петрахович-Мораховський

Микола, [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0_%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%B4%D0%B2%D0%B0_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%97_%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%86%D1%96_\(%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0_%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%B4%D0%B2%D0%B0_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%97_%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%86%D1%96_(%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD)) - cite note-1 проіснував до 1932 року, поки його не замінили новим.

Під час Першої світової війни, коли Рогатин майже повністю згорів, церква Різдва Пресвятої Богородиці лишилася неушкодженою. А під час нападу німців на Галичину у Другу світову війну (1941) храм не обминула бомба. В результаті її попадання згоріла покрівля, лишилися тільки мури. Невдовзі майстром Миколою Дарміцем церкву було відновлено. Та за три роки, 1944-го, у храм потрапила фугасна бомба, і знищила церкву із середини. Парохом храму в цей

час був отець Денис Телішук (1885—1952), закатований радянською владою у мордовських таборах.

По війні розпочалися відновлювальні роботи в храмі, які тривали майже 10 років. Відтак, 31 липня 1955 року відбулося освячення рогатинської Церкви Різдва Пресвятої Богородиці Преосвященним єпископом Антонієм. Іконостас у теперішньому вигляді закінчено лише 1961 року.

За роки незалежності України (від 1991 року) храм УГКЦ Різдва Пресвятої Богородиці в Рогатині пережив великі зміни — церква збагатилася внутрішнім оформленням, здійснено реставрацію, зокрема привертає увагу зовнішній вигляд та покриття куполів і хрестів сусальним золотом; також споруджено фігуру Матері Божої. У 1998 році при храмі створено благодійний фонд «Карітас Любов і Милосердя».

У теперішній час церква Різдва Пресвятої Богородиці в Рогатині — не лише духовна святиня, але й історико-архітектурна пам'ятка національного значення.

21 жовтня 2012 року відбулося святкування 800-річчя храму. Архиєрейська літургія була очолювана Архієпископами і Митрополитами Львівської та Івано-Франківської Митрополій, а саме: Митрополитом Ігором Возняком, ЧНІ, Митрополитом Володимиром Війтишиним, ЧСВВ.

В області під охороною держави знаходиться 28 костьолів і 4 синагоги. Костьоли, в основному, стилю бароко, відзначаються монументальністю і величністю. Найвизначнішим є Миколаївський костьол у м. Снятині, який було збудовано в XV ст. Особливістю було те, що збудований він був у готичному стилі в поєднанні з елементами пізнього ренесансу. У XV ст. костьол руйнували турки і татари під час нападів. Та в 1969-1973 р. його добре відреставрували, тому в сучасній архітектурі костьолу переважають ренесансні та барокові форми.

Під охороною держави в області знаходяться 4 монастирі, три з них тепер використовуються за первісним призначенням. Це монастир-скит 1611 р. в с. Манява Богородчанського району - чоловічий монастир УПЦ КП, монастир святих отців Василіан XVIII ст. у с. Гошові Долинського району - чоловічий монастир УГКЦ та жіночий монастир Василіанок 1903 р. у м. Івано-Франківську.

Приміщення колишнього жіночого монастиря Василіанок у м. Рогатині використовується під лікарню.

3.2. Музеї та музейні комплекси Івано-Франківського краю

Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей. Утворений у 1940 р. З 1959 р. музей знаходиться в історичній будівлі міської ратуші. Експозиція музею тематично розподілена на три відділи: природи, історії, народного мистецтва. Відділ природи знайомить з біотичним різноманіттям Українських Карпат. Окрасою відділу історії є колекція археологічних пам'яток доби Київської Русі й Галицько-Волинської держави. У відділі народного мистецтва експонуються речі народного побуту, витвори декоративно-прикладного мистецтва (художні обробки дерева, шкіри, металу, ткацтва тощо), зібрані з Галицького Подністров'я, Покуття і Гуцульщини. Загальнонаціональну цінність мають ікони та ювелірні вироби XII-XIII ст., ікони XVI-XIX ст., церковна скульптура, стародруки, колекції зброї та нумізматики (додаток В).

В експозиції відділу природи, яка складається з восьми розділів, подано фізико-географічну характеристику області. Івано-Франківську область утворено 4 грудня 1939 року. Площа її 13,9 тис. кв. км. Населення області станом на 01.01. 2009 р. становить 1,38 млн. чол., в обласному центрі проживає 233,4 тис. чол. Область поділяється на 14 адміністративних районів. Територія Івано-Франківщини входить до складу двох геоструктурних одиниць: Карпатської геосинклінальної області і південно-західної окраїни Східно-Європейської (Руської) платформи (Волино-Подільська плита).

У межах Карпатської геосинклінальної області виділяють дві основні одиниці: Карпатську складчасту область і Передкарпатський крайовий прогин. На поверхні відслонюються різні за віком породи: палеозойські, мезозойські, палеогенові, неогенові, четвертинні.

В експозиції представлено схематичні мапи (геологічну, тектонічну, палеонтологічну), геологічні профілі, стратиграфічні колонки, зразки порід та

мінералів різних епох (пісковики, мергелі, вапняки, доломіти, аргіліти, алевроліти, глини, гравеліти, конгломерати).

Палеонтологічна колекція відділу природи порівняно велика (понад 2000 одиниць). В експозиції можна побачити скам'янілості та відбитки різноманітних тварин, які жили в давні геологічні часи: губок, коралів, поліпів, брахіопод, молюсків, морських їжаків, риб. Тут є скам'янілі кістки великих ссавців: кита, мамонта, носорога, первісного зубра, гігантського оленя та інші.

Показано мапу корисних копалин, геологічні розрізи і структурні зрізи покладів калійних солей і нафти. У вітринах зразки корисних копалин: залізна руда, каїніт, карналіт, сильвініт, калушит, фосфорит, гіпс, сірка, нафта, буре вугілля, озокерит, торф та інші.

Відповідно до трьох основних тектонічних зон області платформи, крайового прогину, складчастої зони Карпат на її території утворилося три основних типи рельєфу: рівнинно-пластовий на платформі, флювіальний у зоні прогину і гірський складчастий у Карпатах. Особливості рельєфу розкрито за допомогою гіпсометричної мапи і різноманітних світлин.

Клімат області помірно континентальний. До уваги відвідувачів є кліматична мапа, графіки, рози вітрів, чотири діорами (зима, весна, літо, осінь). У межах області є одинадцять основних типів і відмін ґрунтів. Представлено мапу ґрунтів області і рисунки окремих монолітів. Річки області (понад вісім тисяч) відносяться до басейну двох річок – Дністра і Пруту.

Схематична мапа «Гідрологічна сітка річок та водойм області» і світлини озер, ставків, водоспадів знайомлять відвідувачів з особливостями водної мережі нашого краю. Панівним типом рослинності на Прикарпатті є ліси, які займають понад 30 відсотків території області.

В експозиції представлено зразки стовбурів різних дерев, зокрема – тиса ягідного і сосни кедрової карпатської, які занесено до Червоної книги України.

Тваринний світ області дуже різноманітний – є 456 видів хребетних тварин, з них риб – 52, земноводних – 15, плазунів – 11, птахів – 312, звірів – 66. В експозиції – опудала риб, плазунів, птахів, ссавців. Цікавою є зоологічна

колекція відділу природи. Тут представлено такі біогрупи: «Куріпки», «Рись», «Дрохви», «Хижі птахи», «Горобині», «Дятли». Для ряду курячих характерний статевий деморфізм. У цьому можна переконатися, оглянувши в експозиції чучела самців і самок глухарів, тетеруків, куріпок, фазанів. Сезонний деморфізм – горностай і ласка в літньому і зимовому нарядах. Явище альбінізму дуже рідкісне у природі, але в експозиції можна побачити опудало лисиці рудої (альбіноса). Велика й різноманітна орнітологічна колекція. Особливу увагу привертають ті види, які занесено до Червоної книги – це лелека чорний, журавель сірий, орел беркут, гриф, орлан, пугач, глухар.

Експозиція відділу народного мистецтва репрезентує чотири етнографічні регіони Прикарпаття: Бойківщину, Гуцульщину, Опілля та Покуття. Найкращі зразки різьблення і випалювання на дереві, художню обробку металу, вироби із шкіри, кераміку, вишивку, ткацтво та писанки представлено для огляду відвідувачів.

Виняткову художню цінність становлять твори різьбярів родини Шкрібляків та Корпанюків, В. І. Кабина, В. В. Гуза, Я. В. Тонюка, М. І. Гrepиняка, майстра художнього випалювання на дереві І. Ю Грималюка. З великої музейної колекції різьбленого дерева в експозиції можна оглянути касетки, тарелі, свічники, люльки, кухлі, рахви, баклаги, намиста, черпаки, вази.

Славні традиції має гуцульська кераміка, представлена провідними майстрами-гончарами – П. І. Цвілик, Н. В. Вербівською, Ю. О. Ілюком, В. І. Джуранюк, Я. К. Угринюк, Є. П. Зарицькою, Я. І. Зарицьким. Увазі відвідувачів запропоновано керамічні вироби: вази, тарілки, фруктівниці, плескачі, п'ятисвічники, скульптура малих форм.

Особливо цікавими є вироби з металу та шкіри: топірці, келефи, лускоріхи, кресала, люльки, згарди, прикрашені металом сумки, череси, тобівки, ташки, пояси, шкіряні гаманці, скриньки для прикрас, кулони, постолі. Це роботи знаних майстрів М. В. Вінтоняка, М. Ю. Пращук, М. У. Книшук, А. М. Кісиличук.

У відділі народного мистецтва експонуються інтер'єрні тканини: килими, гобелени, верети, штори створені відомими майстрами художнього ткацтва – Г. В. Василяшук, П. П. Борук, О. Ф. Турецькою.

Значне місце в експозиції займає колекція одягу, ткацькі вироби з чотирьох етнографічних регіонів Прикарпаття. Чоловічі та жіночі костюми доповнено тканими деталями одягу – запасками, крайками, обгортками, перемітками, поясами, сорочками. Багатючим матеріалом для вивчення народного мініатюрного живопису є писанки, які поширені у всіх регіонах і скрізь мають своєрідні особливості в орнаменті, колориті, способі виконання. Колекція писанок краєзнавчого музею захоплює багатством мотивів – геометричних, рослинних, анімалістичних, чіткістю графічного малюнка.

В експозиції представлено писанки Гуцульщини та Покуття. Гердани, плетенки, силянки, майстерно виконані прикраси з бісеру збагачують експозицію відділу народного мистецтва музею.

Експозиція відділу історії знайомить відвідувачів насамперед з історією виникнення та розвитком Галицько-Волинської держави, постатями відомих галицьких князів, історією княжого міста Галича – колишньої столиці Галицько-Волинської держави.

Найбільшого розвитку Галицьке князівство досягло за часів князя Ярослава (1152–1187), якого за розум та мудру політику народ прозвав «Осмомислом», себто «мудрим князем». У музеї зберігається унікальний експонат доби Галицько-Волинської держави – кам'яний саркофаг (труна) в якому було поховано князя Ярослава Осмомисла. Саркофаг знайшов відомий археолог Ярослав Пастернак у 1936 році при розчищенні фундаменту однієї з найбільших сакральних споруд того часу – Успенського собору (територія сучасного с. Крилоса). У вітринах представлено археологічні знахідки з княжого Галича: унікальні бронзові іконки, хрестики-енколпіони XII–XIII ст., формочки-тигельця для виробництва прикрас та хрестиків, фрагменти підлоги з керамічних плиток Успенського собору в Галичі. Особливо цінними є фрагменти тканин, гаптованих

золотою ниткою, а також срібна гривна, яка слугувала одним із засобів платежу в Галицько-Волинській державі.

Стародавній Галич був значним ремісничим і торговим центром. Про це свідчать вироби галицьких ремісників, знайдені під час археологічних розкопок. У вітринах експонуються ковальські вироби: серп, ніж, окуття лопат, бойові сокири, підкови, ножиці, наконечники стріл, пряжки, шпори. До уваги відвідувачів – прикраси галицьких жінок XI–XII ст.: намиста, коралі, фрагменти скляних браслетів, кістяні та рогові вироби, ювелірні прикраси з бронзи і срібла. Поряд з розвитком ремесла розвивалась і внутрішня торгівля, якій сприяли навігація по річці Дністрі та сухопутний так званий «Галицький шлях». Предметами торгівлі були: збіжжя, мед, віск, хутро, зброя, жіночі прикраси. Про зв'язок галицьких купців з арабськими країнами свідчить скарб арабських монет (дирхемів), знайдений у 1948 році в селі Крилосі Галицького району у глиняному глечику.

В експозиційних залах відділу історії можна побачити західноєвропейську і козацьку зброю, атрибути гетьманської влади, люльки XVII – XVIII ст. та інші пам'ятки, що висвітлюють події козацької доби.

Окрема частина експозиції знайомить відвідувачів з розвитком книгодрукування в Галичині. На території нашого краю колись функціонували дві друкарні: Стратинська та Крилоська, які належали Федорові і Гедеону Балабанам. Друкарем та видавцем тут був відомий діяч української освіти і культури Памво Беринда. Гедеон Балабан у 1596 році перевіз до Стратина друкарню Івана Федорова. Пізніше її придбали організатори друкарні в Києво-Печерській лаврі, де вона стала основою для найпотужнішої згодом друкарні в Україні. У вітринах можна побачити численні стародруки. Привертає увагу частина інтер'єру келії монаха (переписували і друкували книги церковного змісту, як правило, при монастирях).

У одному з виставкових залів висвітлено історію заснування та розвитку міста Станиславова (Івано-Франківська). Зокрема, до уваги відвідувачів – макет Станиславівської фортеці середини XVIII ст. (автор реконструкції П. Ричков.),

символічний ключ м. Станиславова поч. ХІХ ст., листівки з видами старого міста та інші цікаві експонати. В експозиції відтворено побут міста Станиславова (Івано-Франківська) кінця ХІХ–початку ХХ ст., представлено речі щоденного вжитку міщан. Тогочасний Станиславів мав магдебурзьке право та ряд інших привілеїв, які сприяли успішному розвитку ремесла і торгівлі. В місті створювались і розвивались ремісничі цехи, виникали нові галузі виробництва. До уваги відвідувачів – знаряддя праці та речі побуту 30-х років ХХ ст. Особливо цікавими для огляду є рекламна продукція цукерні Володимира Скрута та різноманітні формочки для виготовлення шоколадних цукерок у вигляді ножиць, топірців, лампочок. Цукерня працювала у 30-х роках ХХ ст. В експозиції представлено речі побуту ХІХ – поч. ХХ ст., які дають змогу відчувати життя м. Станиславова (Івано-Франківська) тих часів.

Окремо в експозиції представлено тему «Рух опришків». У вітринах –зброя опришків (пістолі австрійський та гуцульський, рушниця гуцульська, прикраси гуцулів, тобівка (сумка), черес (пояс), фотокопія оригіналу зізнання Степана Дзвінчука у вбивстві Олекси Довбуша).

В інших експозиційних залах – документи та речі з фондів музею, які характеризують соціально-економічне становище краю кін. ХVІІІ–поч. ХХ ст. – часів панування Австро-Угорської імперії, першої Світової війни, діяльності ЗУНРу.

Окремо висвітлено тему «Прикарпаття в Другій світовій війні». У вітринах показано також розсекречені архівні матеріали, що розкривають тему національно-визвольної боротьби на Прикарпатті.

Експозиція відділу історії охоплює період від найдавніших часів до кінця ХХ ст. Представлені унікальні експонати викликають значну зацікавленість у відвідувачів.

Музей мистецтв Прикарпаття (з 1980 по 2012 роки — Івано-Франківський обласний художній музей) — обласний художній музей у місті Івано-Франківську; цінне зібрання творів мистецтва, зокрема, заклад володіє однією з найкращих колекцій галицького сакрального мистецтва.

Діяльність єдиного у області музею художнього профілю спрямована на професійне вивчення творчості митців Прикарпаття, пошук творів давнього мистецтва та їх наукове опрацювання і збереження. Музей мистецтв Прикарпаття міститься у приміщенні колишнього костьолу, що є історико-архітектурною пам'яткою національного значення. Художній музей у Івано-Франківську було відкрито у 1980 році у приміщенні колишньої культової споруди — барокового Колегіального костьолу Непорочного Зачаття Діви Марії XVII століття, що був усипальницею Потоцьких.

Перша експозиція музею демонструвала твори світського характеру кінця XIX— XX ст. На початку 1980-х років почали працювати два філіали музею:

- художньо-меморіальний музей В. І. Касіяна в місті Снятині (1982);
- музей-пам'ятка архітектури й живопису XVI—XVII ст.ст. (1983), який діє у приміщенні церкви Святого Духа у місті Рогатині, унікальної пам'ятки 1598 року.

На базі музею відбувались міжнародні виставки «Імпреза» (1989, 1991, 1993 роки). У 1990—93 роки львівські реставратори розчистили в інтер'єрі костьолу розписи Е.-Р. Фабіяньського (1877), що стало одним із чинників представити у музеї тематичну постійну виставку сакрального мистецтва. Відтак, 18 серпня 1993 року в Івано-Франківському художньому музеї відкрилася експозиція «Сакральне мистецтво Галичини XV — XX століть», що фактично відразу стала самобутнім явищем вітчизняної музейної практики, увійшла до числа культурологічних феноменів краю.

У 2001 році зібрання галицького сакрального мистецтва у художньому музеї Івано-Франківська було доповнене, і нині є одним із найкращих в Україні. Музей мистецтв Прикарпаття є багатою скарбницею образотворчого і народного мистецтва краю. У теперішній час (кінець 2000-х років) 15-тисячна музейна збірка охоплює унікальні пам'ятки Галицького іконопису й барокової скульптури, зокрема 6 скульптур Пінзеля; творчість класиків західноукраїнського малярства — Корнила Устияновича, Івана Труша, Ярослава

Пстрака, Юліана Панькевича, Олексі Новаківського, Осипа Сорохтея, Олени Кульчицької; роботи українських художників 2-ї половини XX століття, а також твори польських, австрійських, німецьких та італійських майстрів XVIII–XX століть.

Найцінніші експонати музейного фонду представлені на діючій виставці в експозиційному залі музею. Тут представлено іконопис краю XV–XIX століття, твори барокової пластики Томаса Гуддера, Конрада Кутченрайтера, Йоана-Георгія Пінзеля, Матвія Полейовського, Діонеза Станетті, картини братів Унтербергерів, старовинні церковні книги, видані у Львові, Почасві, Уневі.

Значну частину колекції музейного закладу становлять твори народного мистецтва, зокрема художні вироби майстрів Гуцульщини, Покуття, Бойківщини, Опілля. Крім того, в музеї зберігається велика колекція сучасної зарубіжної графіки, подорованої з виставок Міжнародного бієнале «Імпреза».

За час існування в Музеї мистецтв Прикарпаття та за його межами продемонстровано понад 300 виставок; цінні колекції музею експонувались на багатьох міжнародних виставках.

Івано-Франківський державний історико-меморіальний музей Олексі Довбуша — музей-колекція, присвячений життю і діяльності Олексі Довбуша.

В основі експозиції музею — приватна колекція директора музею, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча України Володимира Грабовецького. Дослідник присвятив майже 45 років на збір матеріалів, пов'язаних з життям і діяльністю Олексі Довбуша. Олексі Довбуш — легендарний герой Карпат, один з ватажків опришківського руху, що боровся за визволення поневоленого селянства. У музеї відбудувачі можуть ознайомитися з такими експонатами:

- документи та наукові праці про опришківський рух на Прикарпатті;
- художні твори, присвячені Олексі Довбушу;
- картини, виконані ще за життя Олексі Довбуша, а також ілюстрації пізніших часів на однойменну тематику;

- рукопис літературного сценарію до кінофільму «Олекса Довбуш» (Л. Дмитерка та В. Іванова);
- легендарна сокирка Довбуша, яку два століття зберігали нащадки свідків загибелі опришка.

А найоригінальнішим музеєм України, по праву, визнано Коломийський музей "Писанка" (додаток Б). **Музей писанкового розпису** (неофіційна назва Музей «Пісанка») — єдиний у світі музей писанки або писанкового розпису в місті Коломия, Івано–Франківської області.

Музей писанкового розпису було створено на основі колекції писанок Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини, який від 1996 року має назву Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського.

Вперше музей писанок урочисто був відкритий 26 жовтня 1987 р. у приміщенні церкви Благовіщення Пречистої Діви Марії — пам'ятки архітектури XVI ст., якраз на 400-річчя від дня її заснування у місті Коломийі https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%83_-_cite_note-ifgov-1.

Церква–музей стояла на перехресті жвавих автомобільних шляхів, що зумовило активне відвідування музею, хоча експозиції виставлялись лише в літній період. У 1990 році церква була передана віруючим і Музей змушений був переїхати, не отримавши постійного приміщення. З 1992 року Музей писанкового розпису розміщувався у малоприспосованому будинку на вулиці Р. Шухевича, 78.

У вересні 2000 році спеціально для збереження і експонування творів писанкового розпису — писанок, було побудовано архітектурну споруду у формі найбільшого у світі писанкового яйця, яка згодом стала візиткою Коломийі. Урочисто Музей було відкрито 23 вересня 2000 року під час X Міжнародного Гуцульського фестивалю. Будівля була спроектована архітектором Ігорем Євстахійовичем Шумином. Концепцію експозиції музею розробила директор Ярослава Ткачук, а втілили в життя коломийські художники

В. Андрушко й М. Ясінський. Оригінальна споруда будинку містить у собі частину пам'ятника писанці, висота якого сягає 13,5 метрів, а діаметр 10 метрів https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%83 - cite note-2. Таким чином, коломийський пам'ятник є найбільшою писанкою у світі.

Експозиція Музею налічує понад 12 000 писанок і декоративних яєць із різних регіонів України та країн світу. У колекції писанкового розпису зберігаються традиції ще дохристиянських часів. Серед експонатів музею є також писанки з підписами відомих політичних діячів України.

У Музеї постійно відбуваються різноманітні виставки майстрів народного мистецтва, проводяться майстер-класи з розпису писанки, представлено експозицію історії писанкового розпису тощо.

За результатами акції Сім чудес України Музей посів 8-е місце за голосами інтернет-користувачів і 17-е місце за голосами експертів.

У 2017 році за високий рейтинг від відвідувачів Музей писанкового розпису отримав сертифікат-відзнаку від популярного у всьому світі сайту для мандрівників TripAdvisor, на якому міститься понад 500 мільйонів відгуків про заклади туристичної сфери у всьому світі.

Ще один музей Івано-Франківщини, що одразу після свого заснування переріс у відомий центр освітньо-краєзнавчого паломництва мешканців заходу України, - це Історико-меморіальний музей Степана Бандери. **Історико-меморіальний музей Степана Бандери** присвячений особистості, іменем якої називався національно-визвольний рух 1940-50-х років XX століття за побудову та утвердження української держави.

На території садиби у жовтня 1989 року було встановлено пам'ятний хрест і камінь, а в жовтні 1990 року - перше скульптурне зображення у формі тризуба з бюстом Степана Бандери. Відкриття музею з офіційним статусом (обласного рівня) відбулося 30 грудня 2000 року. До того часу музей діяв в уцілій кімнаті священичої резиденції, в якій проживала родина Бандерів з 1906 року по 1933 рік.

Експозиція музею розкриває історію національно-визвольної боротьби українського народу, знайомить відвідувачів з життям і громадсько-політичною діяльністю провідника ОУН – Степана Бандери.

В експозиції можна побачити унікальні матеріали, серед яких речі, що належали сім'ї о. Андрія Бандери: синьо-жовте знамено, виявлене при руйнуванні священичої резиденції; старовинні ікони та культові церковні речі; оригінальні документи періоду діяльності ОУН, УПА; посвідчення та документи на ім'я Stefan Popel, під яким проживав Степан Бандера останні роки у Європі; предмети, що належали його сім'ї. На території комплексу можна побачити гранітну плиту на місці, де знаходились два перші пам'ятники Степану Бандері (знищені диверсантами спецназу ГРУ), криницю, погріб.

Отже, Івано-Франківщина - це безмежний край з різномайттям історико-культурних пам'яток, унікальним побутом, традиціями та стародавніми звичаями, що ваблять багатьох туристів з різних країн світу.

3.3. Розробка історико-культурних туристичних маршрутів в Івано-Франківській області

На підставі дослідження туристично-екскурсійних ресурсів Івано-Франківської області автор вносить пропозиції щодо розширення мережі туристичних маршрутів на території. Автор пропонує два туристичні маршрути по Івано-Франківській області: "По стародавніх містах і селах Галичини" та "Серцем Івано-Франківська".

"По стародавніх містах і селах Галичини"

Прикарпатський край є частиною історичної території - Галичини. Унікальна і прадавня історія цього краю. Ще кельтські народи залишили тут свої сліди й археологи не раз натикаються на них при розкопках. Є і давньоримські знахідки. У с. Кринос неподалік нинішнього м. Галич були давня столиця Галицького, а пізніше й Галицько-Волинського князівства. Тут тепер Державний історико-архітектурний заповідник "Древній Галич".

Туристичний маршрут проходить по містах Івано-Франківськ і Галич та селах Гошів та Бубнище. Його сплановано на два дні. Він включає в себе огляд пам'яток природи, архітектури, культури та історії.

День перший:

8:25 Зустріч групи на залізничному вокзалі м. Івано-Франківська.

8:45 Поселення в готелі та сніданок у м. Івано-Франківськ.

10:00-12:40 Пішохідна екскурсія по місту (Палац Потоцьких, пл. Ринок, міська Ратуша, майдан Шептицького, пл. Міцкевича, Вічевий майдан, "Стометрівка", пам'ятник І. Франку, Меморіальне кладовище).

13:00 Обід за додаткову плату.

13:45-14:30 Переїзд до м. Галича. Екскурсія по Національному заповіднику "Давній Галич", на території якого - пам'ятки історії та культури стародавнього Галича та Галицько-Волинської держави XII ст., а саме: церква св. Пантелеймона, Успення Богородиці, Різдва Христового.

Музей архітектури та побуту Прикарпаття (музей під відкритим небом).

18:00 Повернення до м. Івано-Франківськ. Вечеря, вільний час.

День другий:

8:30 Сніданок. Звільнення номерів.

9:30-12:30 Переїзд до Гошівського монастиря у с. Гошів. Заснований у 1517 р., монастир отців Василіан і церква Преображення Господнього зазнали чимало лиха від нападників - татар та під час воєнних лихоліть. Відродження святині стало можливим після здобуття незалежності України.

13:00 Обід за додаткову плату.

14:00-15:30 Переїзд до с. Бубнище. Екскурсія на скелі Довбуша. За 11 км на південний захід від Болехова, неподалік с. Бубнище, на висоті 668 км над рівнем моря розташований унікальний скельний комплекс, названий на честь легендарного опришка Олекси Довбуша скелями Довбуша.

16:00 Повернення до м. Івано-Франківськ. Вечеря.

17:30 Трансфер до залізничного вокзалу.

У вартість туру входять:

- проживання у готелі;
- дворазове харчування (сніданок, вечеря);
- трансфер по маршруту;
- супровід гіда;
- екскурсійна програма;
- страхування.

Додатково оплачуються вхідні квитки в музеї.

Орієнтовна вартість з 1 особи (при групі до 15 ос.):

265 грн - проживання у двомісному номері;

205 грн - у номерах блочного типу (2+3);

310 грн - у напівлюксах.

"Серцем Івано-Франківська"

Туристичний маршрут розрахований на два дні і включає в себе відвідування музеїв, культових споруд, пам'ятників та пам'яток архітектури. Тривалість туристичної програми становить 2-3 години кожного дня.

У перший день маршруту туристи відвідують:

- пам'ятник Івану Франку, видатному письменнику та громадському діячу. Ліворуч від нього розмістився обласний музично-драматичний театр ім. І. Франка;

- історико-меморіальний музей Олекси Довбуша. Його було створено у 1997 р., хоча діяв він ще з 1995 р. Засновником і власником приватної колекції, що представлена в музеї, по праву вважається В.В. Грабовецький, доктор історичних наук;

- майдан Шептицького, де знаходиться цілий комплекс пам'яток архітектури. Це Катедральний собор української греко-католицької церкви (1729р.) та костіол Святого Воскресіння, що до 1946 р. був єзуїтським;

- костіол Пресвятої Діви Марії, в якому з 1980 р. знаходиться Художній музей. Експозиція музею переважно складаються із творів народного мистецтва, зокрема художніх виробів майстрів Гуцульщини, Покуття, Бойківщини та Опілля.;

На другий день маршруту туристи відвідують:

- міську ратушу, в якій розмістився краєзнавчий музей. Тут працюють відділи минулої і сучасної історії, народного мистецтва та природничий відділ;
- площа Міцкевича, де стоїть пам'ятник видатному письменнику Адаму Міцкевичу;
- Вірменський костюл (1742-1762 рр.) та Українська автокефальна православна церква (1762 р.);
- броварню. На фасаді збереглась дата "1767 р.", яка підтверджується охоронною дошкою пам'ятки архітектури. У середині XIX ст. тут працювало 40 робітників. Щороку на заводі виготовлялось 12 тис. відер пива, а також дріжджі, що використовувались в медицині;
- Музей визвольних змагань Прикарпатського краю. Експозиція музею займає 165 кв. м. У чотирьох залах музею розміщена справжня зброя бійців УПА, оригінальні друковані видання й листівки УПА, колекція підпільних марок, натуральний макет криївки УПА, зібрання українських військових відзнак, документи, фотографії та інші унікальні речі;
- пам'ятник "Братське меморіальне кладовище радянських воїнів, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни";
- Літературний музей Прикарпаття. Матеріали експозиції цього надзвичайно цікавого музею розповідають про літературне життя краю і міста від часів Галицько-Волинського літопису до сьогодення.

У вартість туру входить:

- вхідні квитки в музеї;
- послуги екскурсовода.

Орієнтовна вартість для групи (15 ос.) - 150 грн./особу.

Отже, запропоновані автором маршрути передбачають використання різних історико-культурних ресурсів, що робить подорожі змістовними та цікавими для туристів. Маршрути включають огляд багатьох музеїв, пам'ток історії та архітектури, які знаходяться на території Івано-Франківської області.

Маршрути екскурсій

Досліджені автором історико-культурні ресурси можуть бути використані для екскурсійної діяльності. На підставі вивченого матеріалу автор пропонує два маршрути екскурсії: "Манявський Скит" та "Яремче-Коломия".

Екскурсія: "Манявський Скит".

Манявський Скит, одна з прославлених християнських святинь, був заснований 1611 р. і представляє собою ансамбль кам'яних та дерев'яних споруд, обведених кам'яною стіною з вежами.

Тривалість екскурсій складає 7 год.

Туристам пропонується до огляду монастирський комплекс: оборонна, в'їздова та висока башти, трапезна, мури, дерев'ні та кам'яні келії, Блаженний камінь, манявський водоспад (висотою 20 м.).

Приблизна вартість - 75 грн./особу.

Екскурсія: "Яремче-Коломия".

Тривалість екскурсії становить 7 год.

Туристи відвідають та ознайомляться із стародавніми містами Яремче та Коломиею. А зокрема з Коломийським музеєм народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського, з єдиним у світі музеєм "Писанки", центральна частина якого має форму писанки висотою 12 м, також з приватною колекцією музею старожитностей Р. Яворського.

Отже, роль туризму в господарстві краю зростає з кожним роком. Прикарпаття є одним із перспективних туристичних регіонів держави й відіграє важливу роль на українському туристичному ринку.

Висновки до третього розділу

Івано-Франківщина багата на культурну спадщину. За кількістю пам'яток архітектури і містобудування область, одна з найменших за територією і населенням, займає третє місце в Україні. Натепер в області під охороною держави знаходиться 1360 пам'яток архітектури, в тому числі 87 пам'яток національного значення, переважна більшість яких - це пам'ятки дерев'яної і

мурованої архітектури, та пам'ятки житлового і громадського будівництва, зосередженого, в основному, в історичних містах. Це, зокрема такі давні і цінні пам'ятки як церква Пантелеймона під Галичем (XII ст.), церква Святого Духа з мистецьким іконостасом в Рогатині (XVI ст.), Манявський Скит (XVII ст.), дерев'яні гуцульські і бойківські храми відомі далеко за межами України.

На території області збереглися руїни чотирьох замків: замку XVI ст. у с. Пнів Надвірнянського району, замків XVII ст. у с. Раковець та Чернелиця Городенківського району та руїни Старостинського замку XVI-XVIII ст. у м. Галичі.

З інженерних споруд слід назвати залізничні кам'яні арочні мости у Ворохті, металевий міст через Дністер у Галичі та ін. Цікавою є пам'ятка архітектури Астрономічна і метеорологічна обсерваторія на вершині Піп Іван.

Під охороною держави в області знаходяться 4 монастирі, три з них тепер використовуються за первісним призначенням. Це монастир-скит 1611 р. в с. Манява Богородчанського району - чоловічий монастир УПЦ КП, монастир святих отців Василіан XVIII ст. у с. Гошові Долинського району - чоловічий монастир УГКЦ та жіночий монастир Василіанок 1903 р. у м. Івано-Франківську.

В роботі детально описано музеї краю: Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей, Музей мистецтв Прикарпаття, Івано-Франківський державний історико-меморіальний музей Олекси Довбуша, Музей писанкового розпису, Історико-меморіальний музей Степана Бандери.

Автором запропоновано історико-культурні маршрути "По стародавніх містах і селах Галичини" та "Серцем Івано-Франківська" та програми екскурсій "Манявський Скит", екскурсія: "Яремче-Коломия".

ВИСНОВКИ

В результаті опрацювання значної кількості джерел та літератури, всебічного дослідження теми, автор дійшла до наступних висновків.

Завдяки своєму розташуванню Івано-Франківська область має надзвичайно високий рекреаційно-туристичний потенціал, що надає області значні можливості для розвитку туризму. Цьому сприяють як різноманітність природних факторів, так і наявність численних пам'яток історії та культури.

До визначних природних рекреаційних фондів Івано-Франківщини можна віднести Карпатський гірський масив, численні заповідники та заказники, серед яких особливо виділяються Національний природний парк "Гуцульщина", Княздвірський тисовий заповідник, природні комплекси Чорногори та Горгани, які входять до складу Карпатського національного природного парку, ботанічний заказник "Скит Манявський". Однією з найвідоміших серед туристів пам'яток природи є "Скелі Довбуша".

На території Івано-Франківської області збереглася велика кількість історико-культурних пам'яток, серед яких чисельні замки, культові споруди, історія яких датується XII ст., численні музеї. До найбільш значимих пам'яток можна віднести церкву Св. Пантелеймона, Костел кармелітів у Більшівцях, Успенський собор у м. Крилос, церкву Різдва Христового у с. Підгір'я та інші архітектурні пам'ятки. На території області збереглися руїни чотирьох замків: замку XVI ст. у с. Пнів Надвірнянського району, замків XVII ст. у с. Раковець та Чернелиця Городенківського району та руїни Старостинського замку XVI-XVIII ст. у м. Галичі. Автором детально описано музеї краю: Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей, Музей мистецтв Прикарпаття, Івано-Франківський державний історико-меморіальний музей Олекси Довбуша, Музей писанкового розпису, Історико-меморіальний музей Степана Бандери.

Розвиток рекреаційно-туристичної галузі сприятиме підвищенню рівня зайнятості населення, загальному розвитку сфери обслуговування, благоустрою населених пунктів, невиснажливому використанню природних

ресурсів і охороні довкілля. Цьому питанню в області останнім часом приділяють значну увагу. Існуюча база рекреаційних закладів усіх форм власності (119 одиниць на 12,5 тис. місць) дає можливість нарощувати лікувально-оздоровчі, туристичні, спортивні послуги, в тому числі й для іноземних туристів.

Досвід провідних туристичних країн світу та сусідів України свідчать про значимість туризму і рекреації для господарства цих держав. Створення "туристичних районів" позитивно впливає на економіку країни. Цим шляхом потрібно йти й Україні: розвивати і створювати нові туристичні райони, центри, використовуючи багаті місцеві можливості. Одним з найбільших туристичних регіонів України є Прикарпаття, що має значний потенціал для перетворення в осередок зеленого туризму. Розвиток туристично-рекреаційної галузі Франківщини за останні роки характеризується позитивною та сталою динамікою, внаслідок чого туристично-рекреаційна галузь відіграє дедалі вагомішу роль в соціально-економічному розвитку.

На підставі дослідження туристично-екскурсійних ресурсів Івано-Франківської області автор вносить пропозиції щодо розширення мережі туристичних маршрутів на території. Автор пропонує два істотно-культурні туристичні маршрути по Івано-Франківській області: "По стародавніх містах і селах Галичини" та "Серцем Івано-Франківська". В роботі також запропоновано програми екскурсій "Манявський Скит", екскурсія: "Яремче-Коломия"

Слід зробити висновок, що за правильного використання дарованих Прикарпатському краю природно-рекреаційних ресурсів, індустрія туризму має великі перспективи навіть на тлі всіх світових курортів, оскільки подібного поєднання лікувальних, курортно-кліматичних, природно-мінеральних та культурно-історичних особливостей у області немає ніде на Землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Вуянко М. В. Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша: Путівник. - Івано-Франківськ: Галичина, 1995. - С. 32
2. Бабій В. Божий дар - Богородчанщина // Прикарпатський туризм. - 2005. - №2. - С. 3-10.
3. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України. - К.: Київський Університет, 2001. - 395, с.
4. Грабовецький В. В. Стежками Олекси Довбуша: Путівник. - Івано-Франківська: Поліграфвидав, 1988. - 15, с.
5. Вас вітають мальовничі Карпати // Туризм сільський зелений. - 2001. - № 4. - С. 12-19.
6. Високогірна метеорологічна обсерваторія на горі Піпіван. Історія. Реалії. Перспективи // Туристично-краєзнавчі дослідження: - Вип. 4. - К.: Державне підприємство "Національна Туристична організація", 2002. - С.
7. Географічна енциклопедія України: У 3 т. - К.: УРЕ, 1989-1993. - Т. 3. - 242, с.
8. Геренчук К. І. Природа Українських Карпат. - Львів: Видавництво Львівського Університету, 1968. - 264,с.
9. Грабовецький В. В. Івано-Франківськ в пам'ятниках історії та культури. - Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. - 130, с.
10. Драбчук І. З віків минулих // Нова Зоря. - 2004. - № 18. - С. 3-7.
11. Драбчук І. З віків минулих // Нова Зоря. - 2004. - № 21. - С. 3.
12. Завітайте в Українські Карпати: Короткий путівник по Українських Карпатах. - Львів: Коломия, 1999. - 31, с.
13. Закон України "Про внесення змін до закону України "Про Туризм" // Гостинничный и ресторанный бизнес. - 2003. - № 3. - С. 84-98.
14. Івано-Франківська область // Туризм сільський зелений. - 2000. - № 1-2. - С. 42-47.

15. Івано-Франківська область: Проспект. - Івано-Франківськ: Івано-Франківська облдержадміністрація, б/р. - 44, с.
16. Івано-Франківський краєзнавчий музей: Путівник по музею. - Ужгород: Карпати, 1972. - 70, с.
17. Івано-Франківщина туристична: Буклет / Керівник проекту Я. Шкрібляк. - Івано-Франківськ: Тасіс, б/р. - 24, с.
18. Культура і мистецтво Прикарпаття: Буклет: Музей визвольних змагань Прикарпатського краю. - Івано-Франківськ: Управління культури Івано-Франківської обласної державної адміністрації, б/р. - 4, с.
19. Культура і мистецтво Прикарпаття: Буклет: Івано-Франківський художній музей. - Івано-Франківськ: Управління культури Івано-Франківської обласної держадміністрації, б/р. - 4, с.
20. Літературно-меморіальний музей М. Черемшини: Путівник по музею в м. Снятині. - Ужгород: Карпати, 1974. - 47, с.
21. Мальовничі Карпати України: Туристичний довідник / Керівник проекту Н. Гасюк. - Івано-Франківськ: Рада з туризму Карпатського регіону, б/р. - 68, с.
22. Мицань М. Пнівський замок: збереження чи забуття // Прикарпатський туризм. - 2005. - № 2. - С. 7-8.
23. Національні природні парки і біосферні заповідники України // Туризм сільський зелений. - 2000. - № 1-2. - С. 20.
24. Олійник М. Старі церкви // Галичина. - 2001. - № 39. - С. 4-5.
25. Пам'ятки мистецтва давнього Галича // Галичина. - 2003. - № 132.
26. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352, с.
27. Смаль І. В. Туристична індустрія України: сучасний стан і перспективи розвитку // Туристично-краєзнавчі дослідження: К.: Збірка наукових статей. - Вип. 5. - 2018. - 114, с.
28. Стефаник К. В., Галюк Б. П. Літературно-меморіальний музей В. С. Стефаника: Путівник. - Ужгород: Карпати, 1981. - 48, с.

29. Туризм в Україні - 2003: Статистичний бюлетень. - К.: Державна туристична адміністрація України, 2004. - 41, с.
30. Україна: Путівник. - К.: Смолоскип, 1995. - 480, с.
31. Українська автокефальна Православна церква УАПЦ: Собор Святої Покрови. - Івано-Франківськ, 2003. - 6, с.
32. Храм Св. Пантелеймона // Галичина. - 2004. - № 93. - С. 5.
33. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Офіційна сторінка <http://www.ifkm.if.ua/index.html>
34. Бейдик О.О. Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії (географії туризму). К.: Київ. - Київський університет, 1993.- 56 с.
35. Енциклопедія архітектурної спадщини України: тематичний словник. - К.: Українська Академія архітектури, 1985.- 366 с,
36. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму. -Чернівці: Прут, 1985. - 120 є.
37. Завада В.Т. Архітектурна спадщина України як об'єкт туризму. Регіональний аспект // Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 1. Частина друга. - К.: Інститут туризму. - С.23-28.
38. Кузик С.П., Касянчук З.О. Оцінка туристичної придатності території Карпат // Карпати. Український міст в Європу: проблеми і перспективи. Тези доп. Міжн. наук.-практ. конф.-Львів, 1993.-С. 100-103.
39. Лесик О.В. Замки та монастирі України.- Л.: Світ, 1993. - 173 с.
40. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України.- Львів: Інститут регіональних досліджень НАНУ, 1997. - 259 с.
41. Проблеми міжнародного туризму: Збірник наукових статей.- К.: ТОВ "ЧасПМК", 1997. - 264 с.
42. Словник-довідник археології (За ред. Н.О.Гаврилова).- К.: Наукова думка, 1996.- 431 с.
43. Українське народознавство: Навч. посібник (За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Гориня, Р.Ф. Кирчіва).-Львів: Фенікс, 1994.- 608 с.

44. Кіптенко В.К. Менеджмент туризму: підручник / В.К. Кіптенко. - К.: Знання, 2010. - 502 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/>
45. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. - К.: Знання, 2008. - 661 с.
46. Колотило А. Характеристика комплексного туристичного продукту [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kolotylo.htm.
47. Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 104 с.
48. Карягін Ю.О., Тимошенко З. І., Демура Т. О., Мунін Г. Б. Маркетинг турпродукту. Підручник. - К: Кондор, 2009. - 394 с.
49. Шепелюк СІ. Туристичний продукт та туристична послуга: критерії розмежування понять [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/shepeljuk.htm.
50. Горбань Г.П. Особливості формування попиту на туристичний продукт [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/gorban.htm.
51. Момонт Т.В. Основні напрями формування ринку туристичних послуг [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/momont.htm.
52. Закон України "Про туризм" від 05.09.95 р. // Відомості Верховної Ради. - 1995. - №31.
53. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні - Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.
54. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 272 с.
55. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території: Монографія. - Львів: Новий Світ-2000, 2012. - 176 с.
56. Андял Г. Минуле і сучасне в експозиціях та експонатах // Новини Закарпаття. - 2002. – с. 7.

57. Бейдик О.О., Бортман Д.Я. Нові аспекти виявлення, систематизації та картографування архітектурно-історичних ресурсів як об'єктів пізнавального туризму // Туристичні ресурси України. - К., 1996

58. Боплан Г. Л. де. Опис України / Г.Л. де Боплан. П.Меріме. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П. Меріме; пер. з фр., приміт. та передм. Я.І. Кравця. – Львів : Каменярь, 1990. – 301 с.

59. Вербіленко Г.А. Значення меморіальних музеїв при вивченні історичної спадщини засобами туризму та екскурсій // Всеукр. наук.-прак. конф. "Туризм і завдання національно-культурного відродження України" : Мат. міжнар. наук. конф. - К.; 2016

60. Вечерський В.В. Проблема відтворення визначних пам'яток історико-архітектурної спадщини України // Історичне краєзнавство на межі тисячоліть: досвід, проблеми, перспективи. IX Всеукраїнська наукова конференція. - Дніпропетровськ, 1999.

61. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму : навч. посіб. для закл. освіти / В. Д. Дехтяр. – К. : Наук. світ, 2003. – 203 с.

62. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / За ред. В. Горбика. - К., 1998.

63. Історія України: Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). - Вип.8. - К.: Рідний край, 1999. - С.40-46.

64. Історія українського мистецтва: В 5 т.- К.: Гол. ред. УРЕ, 1968.- Т. 3.- С. 13 - 16.

65. Лугова О.І., Попович С.І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства: питання теорії та генези // Туристично-краєзнавчі дослідження – К., 2017. – Вип. 5. – С. 3-53

66. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Західної України / О. Мацюк. – Львів: «Центр Європи», 2005. – 199 с.

67. Рутинський М. Й. Музеєзнавство: Навч. посіб. / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – К. : Знання, 2008. – 428 с.

68. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : навч. посіб. / В. К. Федорченко, Т. А. Дворова ; передм. В. А. Смолія. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.